

Het park van Endegeest te Oegstgeest

Tuinhistorisch onderzoek en aanbevelingen

16 september 2021

Het park van Endegeest te Oegstgeest

Tuinhistorisch onderzoek en aanbevelingen
16 september 2021

Opdrachtgever Stichting Behoud Wilhelminapark en Geesten

STICHTING IN ARCADIË

Daam Fockemalaan 22
3818 KC Amersfoort
033 4480035
www.stichtinginarcadie.nl

14 september 2021

Projectmedewerkers Stichting In Arcadië
Ir P. Verhoeff landschapsarchitect BNT
M. Haverman, MA historicus

Alle foto's zijn gemaakt door Stichting In Arcadië,
tenzij anders vermeld.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave
mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een
geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar
gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij
elektronisch, mechanisch, door fotokopieën,
opnamen of op welke manier dan ook, zonder
schriftelijke toestemming van Stichting In Arcadië.

INHOUD

1. Inleiding	7
1.1 Inleiding	9
1.2 Methodologie	9
2. Tuinhistorische verkenning	11
2.1 Vroegste geschiedenis tot 1647	13
2.2 Aanleg in geometrische stijl	15
2.3 1652 - 1739 Wijzigingen in de aanleg onder Jacob van der Rijt	17
2.4 1800 - 1839 Naar een park in landschapsstijl onder D.C. Gevers van Endegeest	23
2.5 1839 - 1895 Een park in landschapsstijl onder de familie Gevers van Endegeest	27
2.6 1895 - heden Endegeest als instelling voor de geestelijke gezondheidszorg	31
3. Actuele situatie, analyse en waardering	37
3.1 Werkmethode	39
3.2 Beschermingen	41
3.3 Actuele situatie	45
3.4 Analyse en waardering	49
4. Aanbevelingen	51
4.1 Aanbeveling: nader tuinhistorisch onderzoek Endegeest	53
4.2 Overweging ten aanzien van de documenten die ten grondslag aan het ontwerpbestemmingsplan liggen	55
4.3 Bevindingen ten aanzien van de gebiedsvisie en ontwerpbestemmingsplan	59
4.4 Conclusie	61
5. Literatuur en noten	63

1 Inleiding en methodologie

Een recente luchtfoto van het park van kasteel Endegeest. De oranje lijn geeft het studiegebied weer.

1.1 Inleiding

Het kasteel en kasteelpark Endegeest vormen, samen met Landgoed Rhijngeest, de omgeving van het gemeentehuis en de wijk Wilhelmina park, een groot samenhangend historisch groengebied in de westrand van het grootstedelijk gebied van Leiden.

De Stichting Behoud Wilhelminapark en Geesten heeft Stichting In Arcadië, onderzoekscentrum en planbureau voor groen erfgoed, gevraagd om een tuinhistorische verkenning met waardeverwachting uit te voeren naar de geschiedenis van de tuin- en parkaanleg van Endegeest. De onderzoeksresultaten kunnen als onderbouwing en toetsingskader dienen voor planvorming, en kunnen als input dienen voor communicatie en voorlichting over het terrein. Indien nodig kan de verkenning in een later stadium uitgebreid worden tot een volledig tuinhistorisch onderzoek.

1.2 Leeswijzer

Het voorliggende rapport bestaat uit de volgende hoofdstukken:

Tuinhistorische verkenning

In een tuinhistorische verkenning of quickscan wordt op hoofdlijnen een overzicht gegeven van de historische ontwikkeling en de actuele situatie van het studiegebied. Een verkenning is gebaseerd op literatuur, beschikbaar kaartmateriaal en terreinstudie. Er wordt geen (nieuw) archiefonderzoek verricht. Een verkenning resulteert in een waardeverwachting. Een volledige waardestelling stelt extra eisen aan het beschouwingsniveau en de diepgang om zo voldoende onderbouwing te kunnen bieden.

Inventarisatie huidige situatie

Deze onderzoeksfase richt zich op de actuele situatie. De huidige terreininrichting wordt op hoofdlijnen geïnventariseerd op basis van luchtfoto's. Voor deze inventarisatie wordt gebruik gemaakt van het door de opdrachtgever (of de gemeente) digitaal te leveren kaartmateriaal (GBKN) en een recente luchtfoto (winterbeeld) van de actuele situatie. Een digitale landmeetkundige opmeting van de actuele situatie behoort niet tot de opdracht.

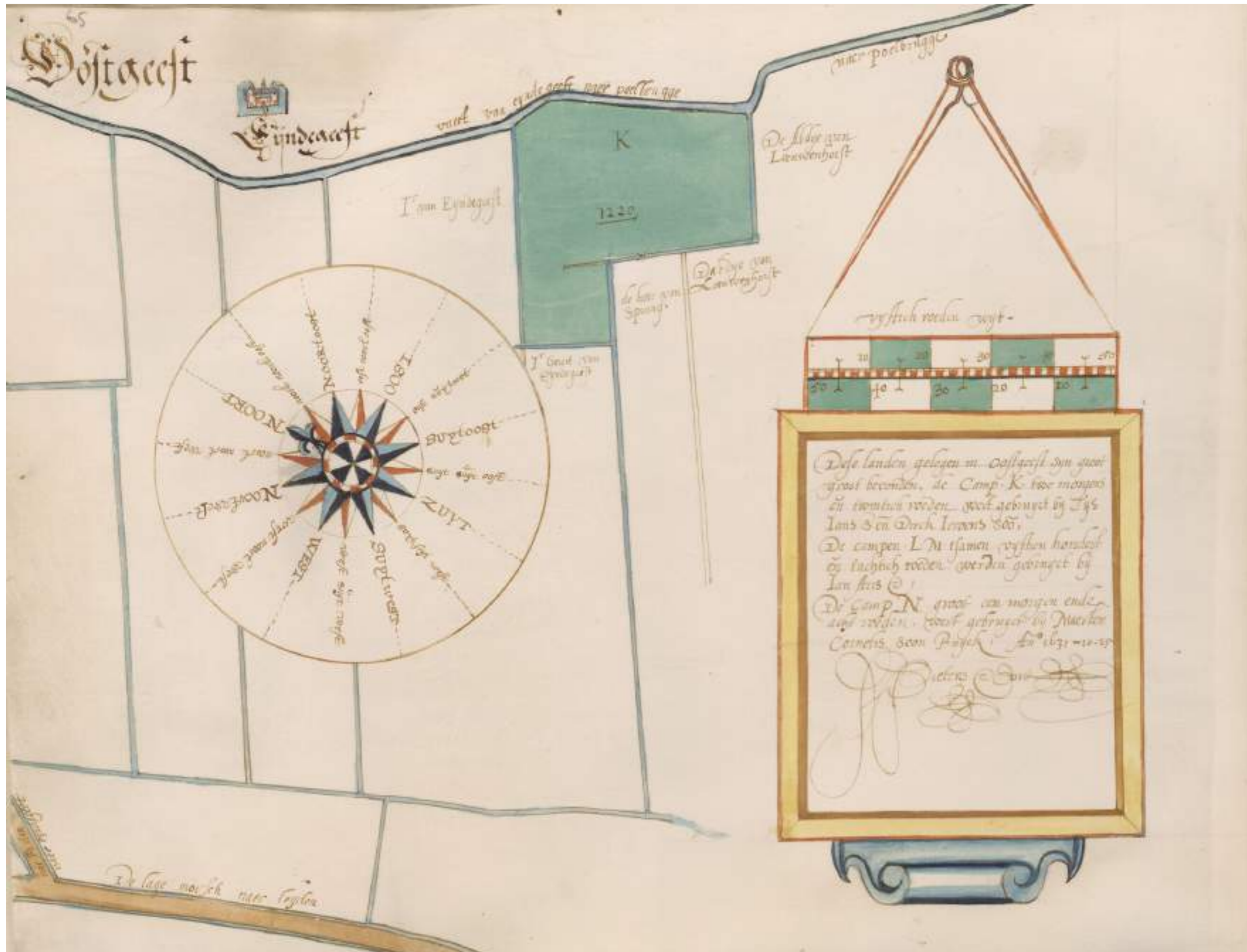
Tuinhistorische waardeverwachting

Deze onderzoeksfase omvat de synthese van het historisch onderzoek en de inventarisatie van de actuele situatie en resulteert in een analyse en waardeverwachting van de actuele situatie van de tuin- en parkaanleg.

Aanbevelingen

Het rapport wordt afgesloten met een effectenanalyse ten aanzien van de tuinhistorische aspecten van landgoed Endegeest in relatie tot het ontwerp bestemmingsplan.

2 Tuinhistorische verkenning

2.1 Vroegste geschiedenis tot 1647

Kasteel Endegeest is gelegen aan de Endegeesterstraatweg, op oudere kaarten uit de 17^e en 18^e eeuw ook aangeduid als de 'Heer wegh' of de 'Leyden wegh'. Deze weg maakte eeuwenlang deel uit van een verbindingroute tussen Haarlem en Den Haag. Het complex bevindt zich aan het einde van een v-vormige strandwal in het zuidwesten van de gemeente Oegstgeest. Hieraan dankt het kasteel ook zijn naam Endegeest (op het einde van de 'geest' – bouwland op een oude strandwal). De stichting gaat vermoedelijk terug tot het begin van de ontginning van de omringende gronden in de 12^e en 13^e eeuw.

De oudst bekende gegevens met betrekking tot Endegeest dateren uit 1307. Op 17 maart in dat jaar wordt Hasekine van Endegeest, na de dood van haar broer Jacob van Endegeest, door Hendrik van Alkemade beleend met het toenmalige huis en 12 morgen land. Verdere informatie uit deze periode ontbreekt, alleen is bekend dat Floris van Endegeest op 21 maart 1364 met de helft van het goed Endegeest wordt beleend door burggraaf Dirck van Wassenaer. Uit andere stukken van het begin van de 15^e eeuw blijkt dat de ene helft van Endegeest leenroerig was aan het huis van Alkemade en de andere aan de burggraven van Leiden. In 1439 koopt Dirck Boudijnsz. van Zwieten de helft van het goed Endegeest. Als hij op 25 augustus 1448 de andere helft van Endegeest van zijn neef Floris van Alkemade koopt, draagt hij het leen vervolgens op aan de burggraaf, die hem en zijn nakomelingen voortaan beleent met de gehele hofstad Endegeest en de bijbehorende 29 morgen land en het recht van zwanendrift.¹

Met het oog op de mogelijke belegering van de stad Leiden door de Spanjaarden zijn in 1572 alle gebouwen, bomen, steen- en kalkovens in de directe omgeving van de stad met de grond gelijk gemaakt. Op 17 juli 1573 valt de beslissing dat ook Endegeest dient te worden gesloopt. Het is onduidelijk in hoeverre het kasteel is gesloopt. Volgens bouwhistoricus Jan Dröge is het mogelijk dat de werkzaamheden beperkt bleven tot het ongeschikt maken van het gebouw als commandopost, uitvalsbasis of uitzichtpunt. Door het ontbreken van bronnen is het onduidelijk of en wanneer het kasteel hersteld of herbouwd is.² Uit belastingregisters blijkt dat in 1623 het kasteel weer werd bewoond.³

Tussen 1641 en 1643 huurt de filosoof René Descartes het kasteel. De arts, filosoof en letterkundige Samuel Sorbière bezoekt Descartes in 1642 en beschrijft zijn verblijf als volgt: *'Het is een klein, prachtig gelegen kasteel, onder de rook van een grote en mooie universiteit, op drie uur afstand van het hof en op twee uur van de zee. Er zijn voldoende uitgekozen en goed uitziende bedienden aanwezig, een vrij fraaie tuin met een boomgaard daarachter en overal rondom weilanden, van waar men op een groot aantal hoge en lage kerktorens uitkijkt. [...] Men kan in een halve dag op en neer naar Den Haag reizen, over de mooiste weg van de wereld, langs weilanden en lusthoven, en door een groot bos, dat aan dit dorp grenst.'*⁴

2.2 1647 - 1652 Aanleg in geometrische stijl

Op 11 juli 1646 wordt Endegeest beleend aan Elisabeth van Schouwen (1601-1652). Zij was getrouwd met jhr. Jacob van Berchem (ca. 1585-1654), voormalig hofmeester van prins Maurits en later lid van de Raad van State. Het echtpaar verbouwt het kasteel in twee fasen omstreeks 1647-1652. Bij de verbouwing is hun alliantiewapen aangebracht in het timpaan boven de voorpoort. In de eerste fase (ca. 1647) is een nieuw *corps-de-logis* gebouwd ter plaatse van en met gebruikmaking van het kasteel. In de tweede fase krijgt het huis aan weerszijden hoektorens.⁵ De geometrische aanleg van Endegeest is vagelijk te zien op de kaart *De stadt Leyden ende de heerleyckheden derselve stadt, als namentlijck de vrije heerlijkheyden van Oestgheest ende de ambachtheerlijckheyden van Leyderdorp, Soeterwoude ende Stompwyck, mitsgaders Tedingerbrouck* van Johannes Dou I uit 1649. Het kasteel Endegeest op het huiseiland met bijgebouwen, voorplein en slotgracht, ligt vrijwel in het midden van een groot vierkant terrein. De terreininrichting lijkt te bestaan uit voornamelijk boomgaarden. Ten oosten van het huiseiland lijken enkele dienstgebouwen, vermoedelijk een stal en boerderij, te staan. Het complex is omgeven door een binnengracht, singel en buitengracht. Ook zichtbaar is de oprijlaan in de centrale as van het huis die het kasteel, via een brug, met de Endegeesterstraatweg verbindt.

Detail van de kaart 'De Stadt Leyden met de Heerlickheyden de selve stadt toebehoorende, vervaardigd door Johannes Dou I, 1649.
Coll. Erfgoed Leiden en Omstreken.

'Chaerte vant huys en de heerlijkheit Endegeest met enige landen daeraan behorende', vervaardigd door Johannes Dou I, 1679.
Coll. Erfgoed Leiden en Omstreken

2.3 1652 - 1739 Wijzigingen in de aanleg onder Jacob van der Rijt

Elisabeth van Schouwen (1601-1652) liet bij haar overlijden in haar testament Endegeest na aan de oudste zoon van haar oudste dochter Elisabeth van Berchem (1622-1674), Scheldinus van der Rijt (1646-1672). Na het overlijden van Scheldinus kwam Endegeest in handen van zijn jongere broer Jacob van der Rijt (1654-1739). Hoewel hij maar liefst 65 jaar eigenaar van het goed zou zijn, heeft hij er, zover bekend, nooit gewoond.⁶

Uit deze periode zijn meerdere kaarten van het kasteel en/of de omgeving bekend. De vroegste opmeting dateert uit 1679, verricht door Johannes Dou I.⁷ Deze kaart is gedeeltelijk beschadigd ter hoogte waar het voorgebouw en de omringende tuinen te zien zijn. In hoofdlijnen komen de contouren van het complex overeen met de kaart uit 1649. Goed zichtbaar is de inrichting van de tuinen en de omgeving in Hollands-classicistische stijl. Bij deze tuinen werden de Hollandse opvattingen van classicistische principes werden toegepast. Een as van symmetrie verdeelt de tuin in twee gelijke delen en is midden op het huis gericht. Tuinen in de Hollands-classicistische stijl kennen harmonische verhoudingen en heeft een besloten karakter door de windsingels, omheining met hoge hagen en loofgangen.⁸

Het grote vierkant heeft een geometrische opzet en is onderverdeeld in vrijwel gelijke vakken, welke ten oosten en westen – voor zover zichtbaar – bestaan uit boomgaarden, gescheiden door rechte lanen. Ten zuiden van het kasteel en de slotgracht ligt een siertuin met vier *parterres de broderie*. Twee paden doorkruisen het geheel, waarvan één in de hoofdas van het kasteel ligt. Aan de uiteindes van deze paden en in het midden van de siertuin staan sierbogen. Langs de oost- en zuidzijde van de siertuin loopt een berceau. Langs de binnengracht staat een haag; de windsingel (A) is dicht beplant ingetekend. Buiten de windsingel aan de oostzijde ligt een omgracht perceel (B) met enkele moestuinen langs een middenpad; dit perceel is met een smalle brug verbonden met de windsingel. De lange, rechte oprijlaan (D) naar de Endegeesterstraatweg heeft aan weerszijden een driedubbele bomenrij. Ten oosten en westen van de oprijlaan liggen twee percelen bos (C en E). Deze percelen worden omsloten door watergangen (afwateringssloten). De oprijlaan is door middel van een brug verbonden met de Endegeesterstraatweg. Ten oosten van het complex liggen akkerlanden (V, T, S en R) en ten noorden en westen weilanden (X, I, H, G). Aan de andere kant van de Endegeesterstraatweg lag een boerderij met akker- en weiland, die tot Endegeest behoorde (O, N).

De Chaerte vant huys ende heerlijkheit Endegeest met enige landen daeraan behorende anno 1685, vervaardigd door Jan de Smet, is vrijwel identiek aan die van Johannes Dou uit 1679. Hierop is wel de inrichting van het perceel ten noorden van het huis zichtbaar. Deze is geheel omsloten door watergangen en twee bruggen verbinden het perceel met het huiseiland en de oprijlaan. Aan de oost- en westzijde zijn enkele boomrijen ingetekend.

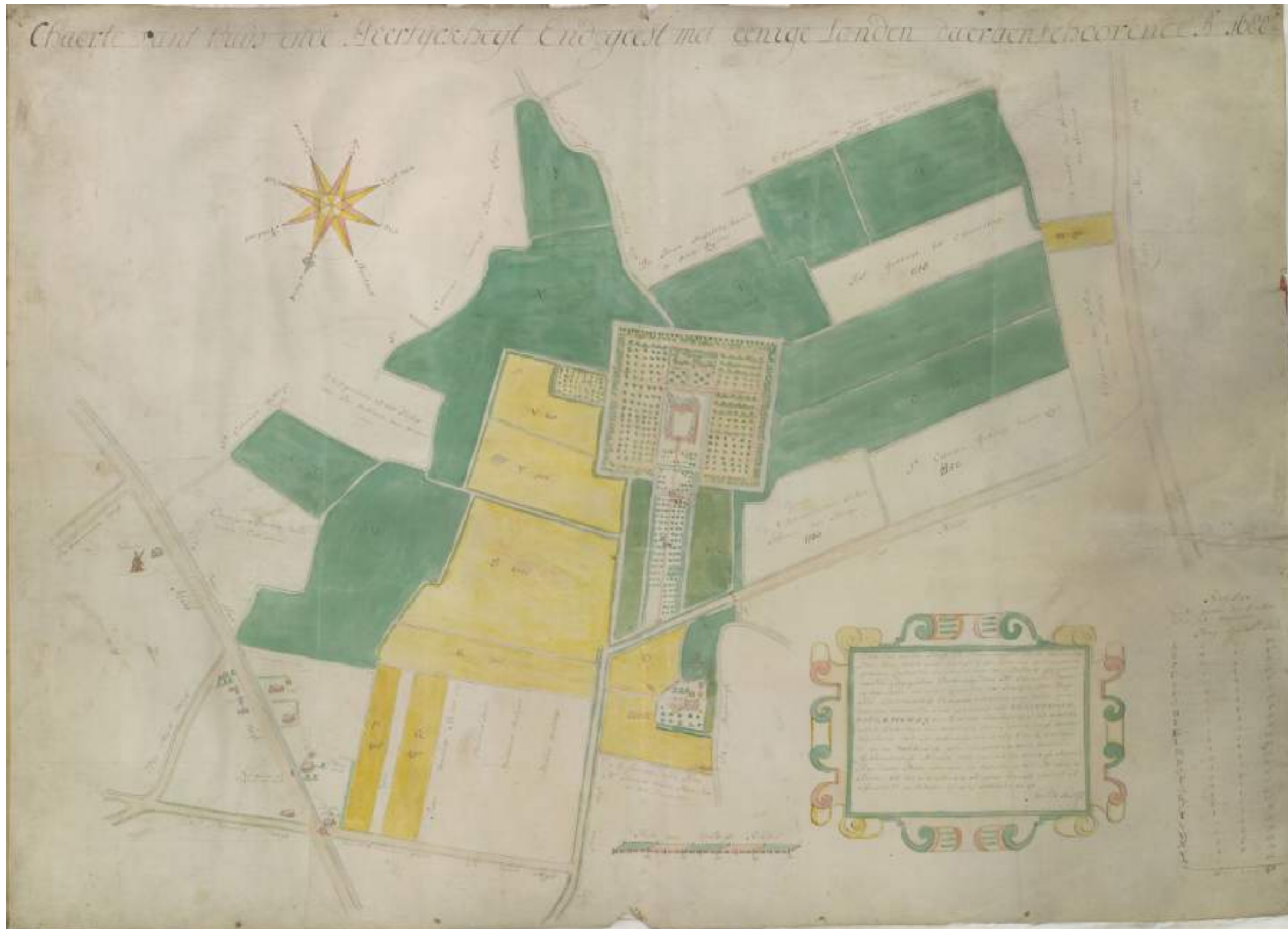
In 1691 wordt het complex, bestaande uit *'De Riddermatie Hof-Stede en Huysinge van Endegeest met sijn Toorns, Galdery Cingels, Thuyn, Boomgaerden en verder Plantge met een aparte Bou-Huysinge en de Wey-Hoy en Teel-Landen en Swanen-Drift, daer aen behorende, groot omtrent 39 morgen'* te koop aangeboden.⁹ Tot een verkoop kwam het niet.

Aan het begin van de 18^e eeuw vinden er in opdracht van Jacob van der Rijt wijzigingen aan zowel het huis als de omringende tuinen plaats. Een ongesigneerd en ongedateerd ontwerp van de aanleg in Frans-classicistische stijl uit omstreeks 1700 is bewaard gebleven. De Frans-classicistische tuinstijl is naast de ornamentiek, vooral nieuw in de organisatie van de plattegrond waarvan een grote perspectivische werking uitgaat, die bewerkstelligd wordt door de lange middenas van symmetrie. Zo verandert het karakter van de tuinen van gesloten naar open. De aanleg wordt zo uitgestrekt, dat deze lijkt over te gaan in het omringende landschap – dit in tegenstelling tot de Hollands classicistische aanleg – door o.a. zichtlanen.¹⁰ Op de ontwerp-tekening zijn de zichtlanen in het omringende landschap, net als ornamentele elementen zoals de *parterres de broderie*, duidelijk zichtbaar.

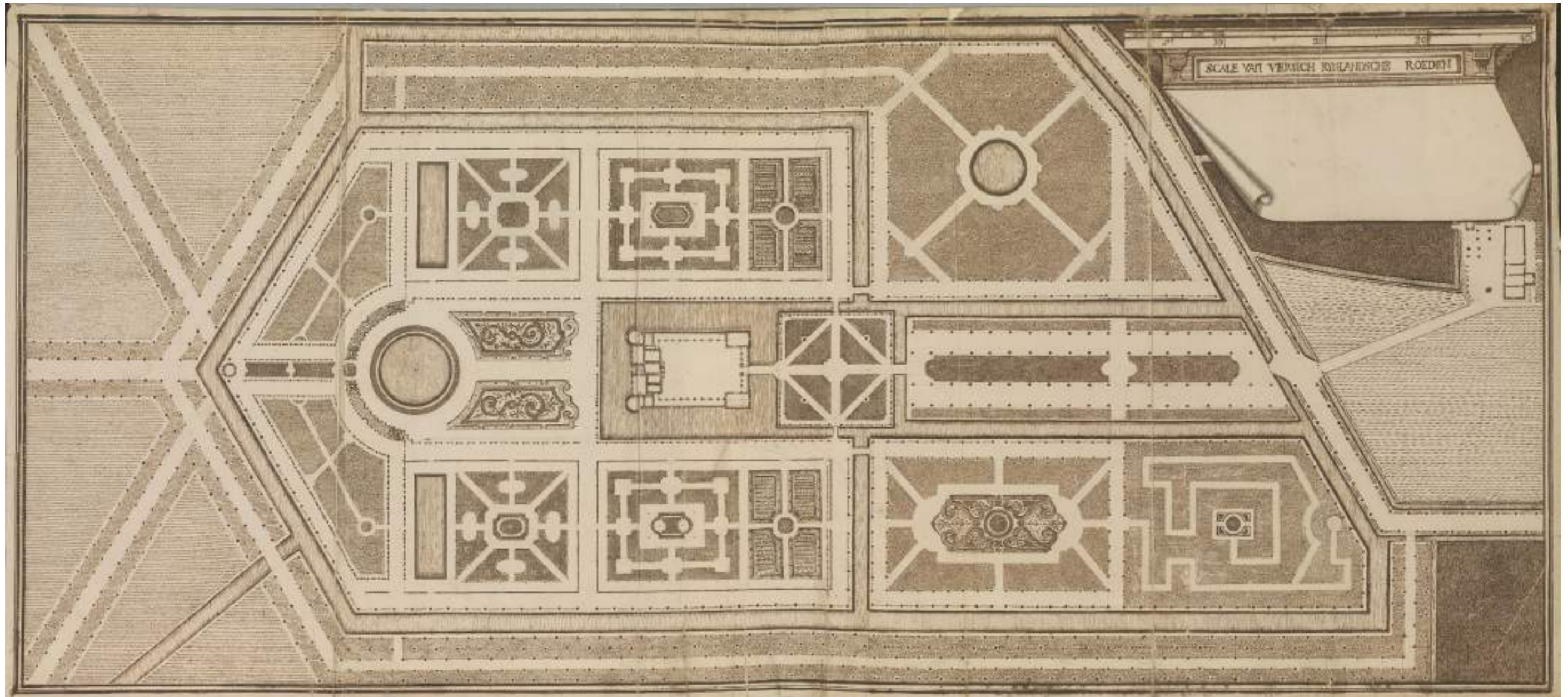
Het ontwerp is rond 1704 uitgevoerd. In 1704 dient Jacob van der Rijt namelijk een verzoek in om de ten zuiden van de tuinen gelegen wetering op een zodanige wijze te mogen verleggen dat deze het model van twee gelijkvormige benen van een driehoek onder een hoek van 90 graden zou krijgen.¹¹ Op basis van de kaart uit 1808 is te stellen dat het ontwerp op hoofdlijnen is uitgevoerd: de wetering ten zuiden van het huis is in een v-vormig verloop aangelegd. Ook de indeling met de deeltuinen ten westen en oosten van het huis is aangelegd, waarbij de twee tuinen in de zuidoost- en westhoek rechthoekige vijvers hebben gekregen. Ten oosten en westen aan de voorzijde van het kasteel zijn in het ontwerp twee moestuinen opgenomen. Of de deeltuinen ook zijn ingericht met verschillende bosquetten met de diagonale en rechte paden is onzeker. De ronde kom en parterres de broderie in het verlengde van de centrale as zijn waarschijnlijk ook niet uitgevoerd, net als het lanenstelsel ten zuiden van de wetering. Ten oosten en westen zijn de bospercelen ook omgevormd tot bosquetten met o.a. een *parterre de broderie* en labyrint in het oosten en een ronde waterkom in het westen. Op de kaart uit 1708 is te zien dat de gronden buiten de kern om voornamelijk uit weiland bestaan; aan de noordoostzijde liggen enkele percelen akkerland (A, B, C).

In 1705 wordt Endegeest verhuurd aan Statius Philippus graaf van Bentheim-Steinfurt (1668-1749). Deze familie huurt het complex tot 1730.¹²

Na het overlijden van Jacob van der Rijt in 1739 erft zijn dochter Catharina Jacoba van der Rijt Endegeest (1695-1744). Zij was getrouwd met graaf Frederik van Gronsfeld-Diepenbroick-Impel (1705-1754). Mogelijk is hij verantwoordelijk geweest voor enkele wijzigingen aan het gebouw en het interieur.¹³ In 1787 verkopen zijn erfgenamen Endegeest aan Samuel Radermacher, met de bepaling dat hij het goed op 1 januari 1788 kon aanvaarden. Radermacher breidt het terrein met 18 morgen uit in de 12 jaar hij eigenaar van Endegeest was.¹⁴

'Chaerte van huys ende Heerlijckheit Endegeest met eenige Landen daeraenbehoorende A. 1688, vervaardigd door Jan de Smet.
Coll. Erfgoed Leiden en Omstreken

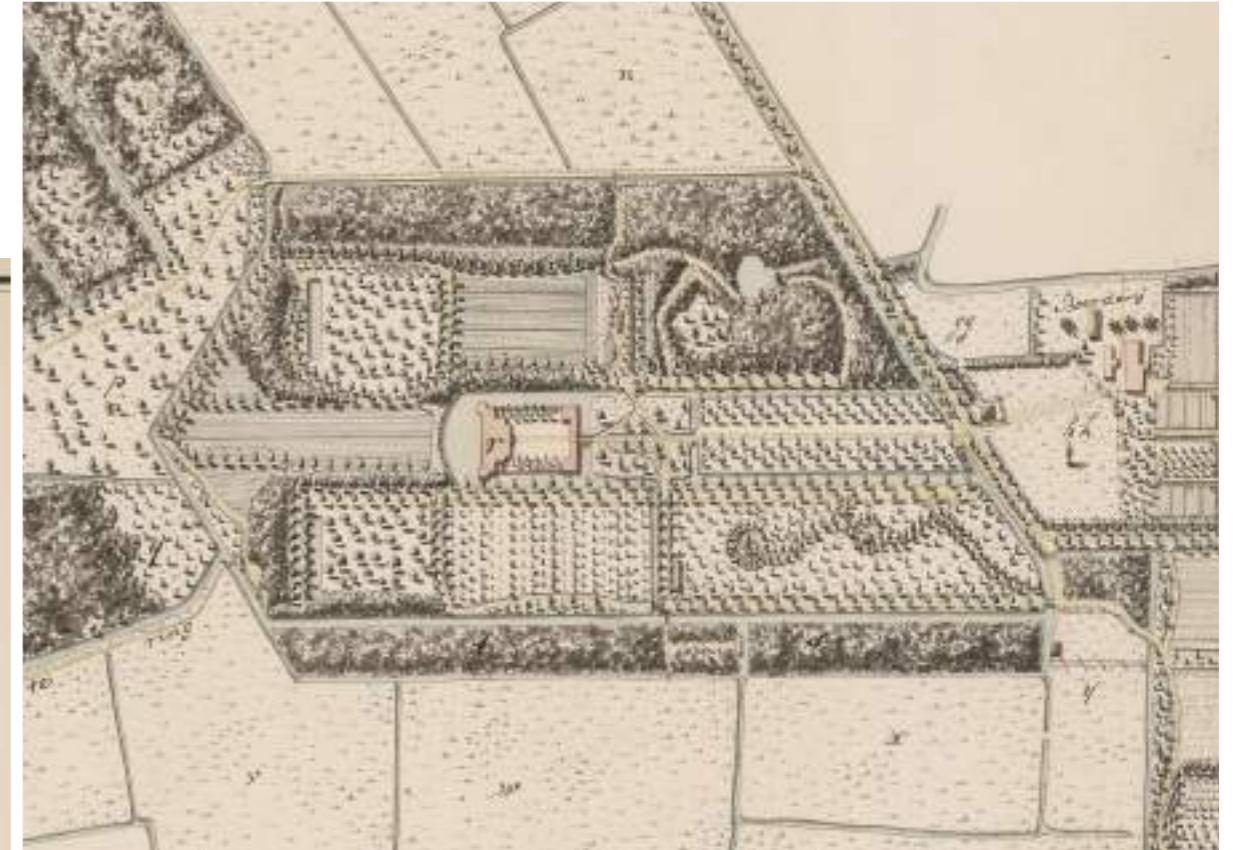
Plattegrond van de tuinen van
Endegeest, maker onbekend, ca.
1700.
Coll. Erfgoed Leiden en Omstreken

Kaart van landerijen aan de Poelwetering en de Leiderweg, vervaardigd door H. van der Aa, 1708.
Coll. Erfgoed Leiden en Omstreken

Kasteel en Hofstad Endegeest te
Oegstgeest bij Leyden, vervaardigd
door H. Tavernier, 1783.
Coll. Erfgoed Leiden en Omstreken

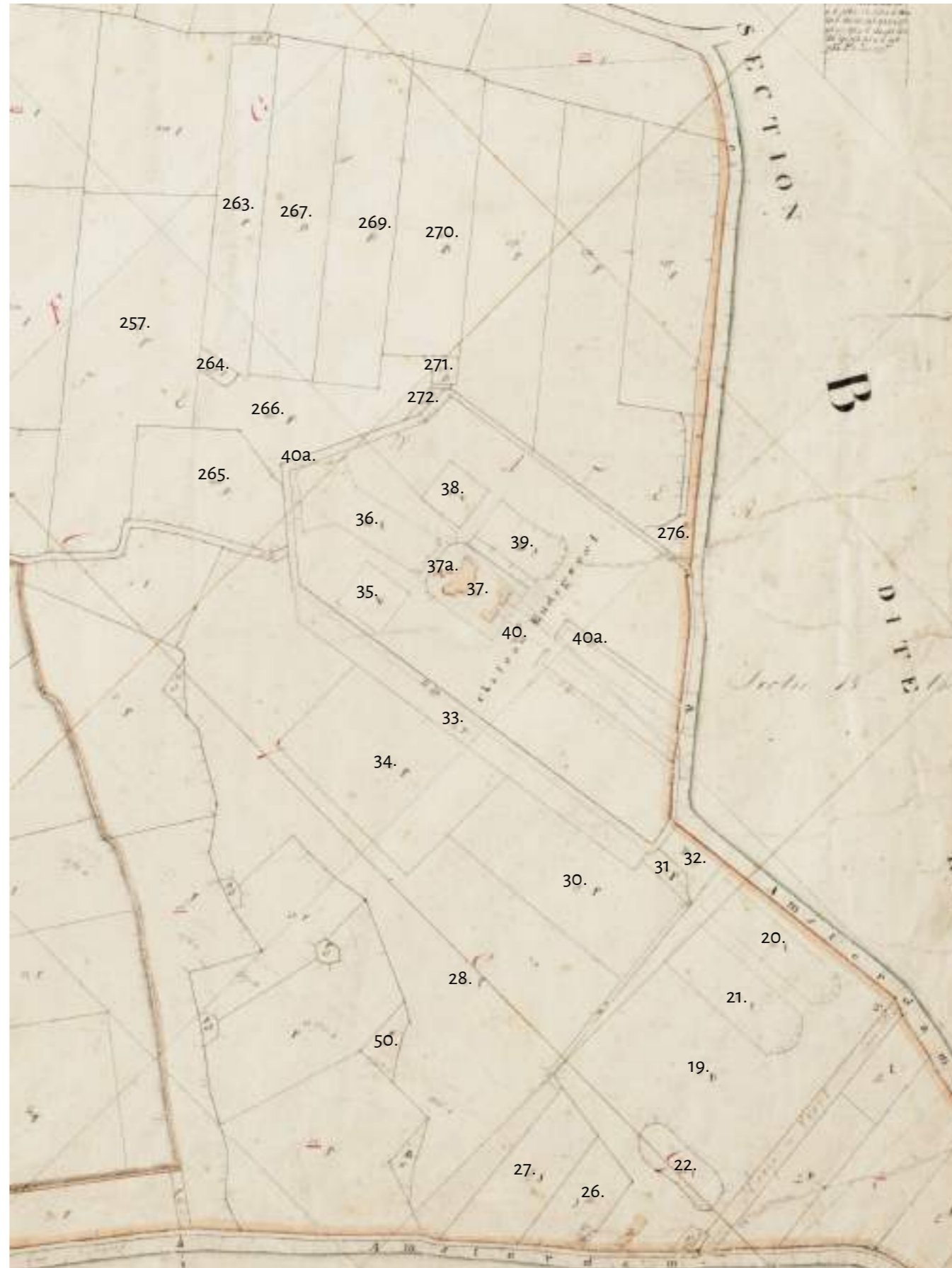

Plattegrond van het kasteel
Endegeest, vervaardigd door A.C.
Kros, 1808.
Coll. Erfgoed Leiden en Omstreken

2.4 1800 - 1839 Naar een park in landschapsstijl onder D.C. Gevers van Endegeest

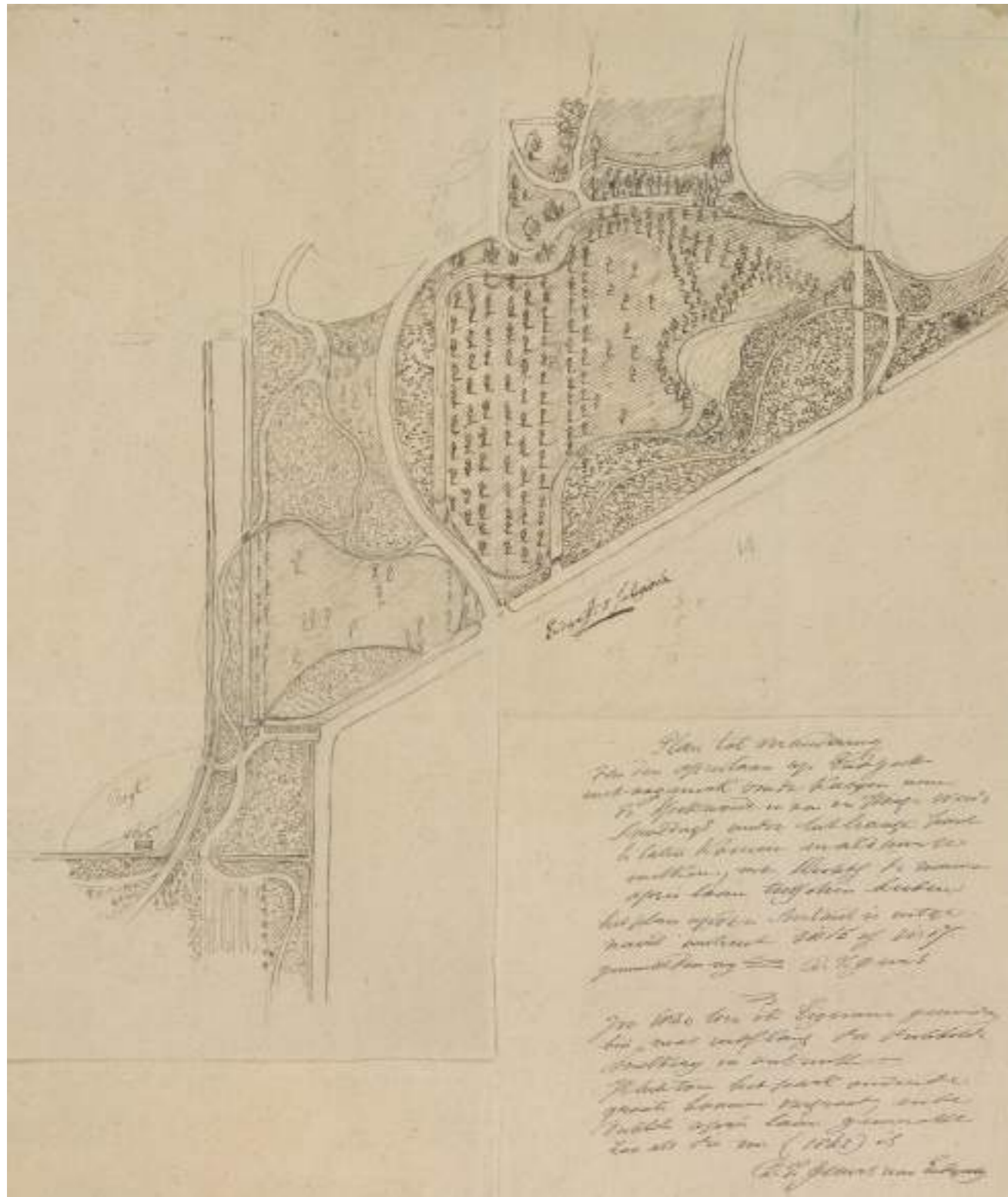
Dirk Cornelis Gevers (1763-1839) wordt op 31 december 1800 eigenaar van Endegeest.¹⁵ Afgaande op de kaart van A.C. Kros uit 1808 is hij mogelijk verantwoordelijk geweest voor de aanleg van Endegeest in vroege landschapsstijl. De oude terreinsituatie is bepalend voor deze aanleg: de vroege landschapsstijl is toegepast binnen de bestaande structuren en indeling van de geometrische stijl en met het behoud van de oprijlaan met bomenrijen, rechte lanen of delen daarvan. Een groot deel van de omliggende tuinen rondom het kasteleiland is (weer) ingericht als boomgaard; ten westen van het huiseiland ligt de moestuin. Het perceel met het labyrint en de *parterre de broderie* ten oosten van de oprijlaan is nu ingericht met een slingerend pad dat langs vermoedelijk een *folly* en een rondgang om een naaldboom loopt. Ten westen van de oprijlaan ligt een bosschage met in het midden een kom, die nog dateert uit de aanleg van ca. 1704/5. De kasteelgracht heeft aan de zuidzijde een boogvormige afsluiting gekregen. Vanuit het kasteel is er vrij zicht naar de zuidelijke punt van de kern, dit perceel is ingericht als weide met aan weerszijden en in de punt een enkele rij bomen. Ten zuiden en zuidwesten van de v-vormige wetering zijn de percelen weiland omgevormd tot bospercelen met bosschages met open delen met solitaires. Een wandeling loopt langs deze percelen om via enkele bruggen bezoekers over de v-vormige wetering de kasteeltuin in te leiden. Ook is er een wandeling vanaf de kasteeltuin naar de akkers en bosschages ten noordoosten van de kern. De kaart van Kros toont tevens dat de galerijen tussen het kasteel en de voorpoort zijn gesloopt.

Omstreeks 1816 is de parkaanleg van Endegeest naar ontwerp van zijn zoon Daniël Theodoor Gevers (1793-1877) gemoderniseerd die de overgangsfase van de vroege naar late landschapsstijl toont. Het ontwerp van zijn hand tot verandering van de oprijlaan (5 juli 1814) is bewaard gebleven. Het resultaat is te zien op de kaart van 1821. Het park wordt opener gemaakt door parkweides te creëren langs de centrale as, op de voormalige bospercelen langs de oprijlaan. De drie bomenrijen aan weerszijden van de oprijlaan in de centrale as blijven gehandhaafd, maar de oprijlaan zelf wordt niet meer als zodanig gebruikt. Koetsen werden nu via de nieuwe oprijlaan vanaf de Endegeesterstraatweg in een boog naar het kasteel geleid. Ook de aanleg ten zuiden van het kasteel zoals zichtbaar op de kaart van 1808 maakt plaats voor een grote parkweide. Een wandeling met een vloeiend, slingerend padenpatroon over de voormalige windsingels loopt afwisselend langs open weides en door gesloten bosschages. In de weides met golvende bosranden zijn verschillende boom- en heestergroepen geplaatst. De centrale zichtas over de parkweide ten zuiden van het kasteel blijft op een boomgroep bij de wetering na vrij. Enkele waterstructuren uit de geometrische stijl zoals de rechthoekige vijvers in het zuidelijk gedeelte en de sloot ten westen van de oprijlaan zijn gedempt. De kom in de noordwesthoek is vergraven en maakt onderdeel uit van een slingerende beek. De sloot aan de oostzijde van de voormalige oprijlaan wordt ook vergraven en bij de slingerende waterloop gevoegd. De moestuin ten westen van het kasteel blijft gehandhaafd op dezelfde locatie, maar krijgt vloeiende contouren. Ook de aanleg ten noordoosten van de kern is verder doorontwikkeld met slingerpaden en aanplant van parkbos. In de weilanden ten oosten van de kern zijn verschillende pestbosjes zichtbaar.

Detail Kadastraal Minuutplan,
Gemeente Oegstgeest, Sectie E,
blad 1, 1813.
Coll. Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed

- 19 bos
- 20 bouwland
- 21 bouwland
- 22 bouwland
- 26 tuin
- 27 tuin
- 28 weiland
- 30 weiland
- 31 weiland
- 32 bos
- 33 bos
- 34 weiland
- 35 boomgaard
- 36 weiland
- 37 huis, koetshuis, erf
- 37a lustplaats
- 38 boomgaard
- 39 tuin
- 40 bos
- 40a gracht als lustplaats
- 50 bos
- 257 weiland
- 263 weiland
- 264 bos
- 265 bos
- 266 bos
- 267 bos
- 269 bos
- 270 bos
- 271 bos
- 272 bos
- 276 bos

Plan tot verandering van de oprijlaan op Endegeest met onderaan aantekeningen van Daniël Theodoor Gevers, 1814.
Coll. Erfgoed Leiden en Omstreken

Detail 'Plattegrond van het kasteel Endegeest, Boerdery, Arbeiders huisjes, en aanhorige landeryen, gelegen onder het Ambacht van Oegstgeest', vervaardigd door A.L. van Heteren Gevers, 1821.
Coll. Gemeentearchief Oegstgeest, foto C. de Glopper

Uitsnede van een studie met daarop zichtbaar de halfronde oprijlaan, gedeeltelijk uitgevoerd. Maker en datum onbekend.
Coll. Erfgoed Leiden en Omstreken

Detail veldminuut met daarop Endegeest, 1850-51.
Coll. Nationaal Archief

2.5 1839 - 1895 Een park in landschapsstijl onder de familie Gevers van Endegeest

Daniël Theodoor Gevers (1793-1877) erft na de dood van zijn vader Endegeest. Hij voert omstreeks 1840-45 verschillende wijzigingen door in het park in de late landschapsstijl. Vloeiende vormen en een sterke afwisseling in beplanting voeren de toon. Karakteristiek voor deze stijl zijn vergezichten, open ruimten en boomcoulissen.¹⁷ Zo is er een ongedateerde studie uit deze periode waar de oprijlaan bestaat uit een in- en uitrit in de vorm van een halve cirkel, waarbij de slotgracht aan de noordzijde is gedempt en de voorpoort is gesloopt om plaats te maken voor lusvormige perken. Deze studie is gedeeltelijk uitgevoerd, zo toont de Topografische Militaire Kaart van omstreeks 1850 een oprijlaan in de vorm van een halve cirkel. Ook is hij verantwoordelijk voor de aanleg van de ijskelder (1845), heeft hij de obelisk afkomstig van de buitenplaats Abtspoel nabij het poortgebouw gekocht op de veiling van 1863 en geplaatst in het park, en is hij vermoedelijk verantwoordelijk geweest voor de bouw van een Moors tuinpaviljoen in het park.¹⁸

Daniël Theodoor Gevers had jhr. Leonard Adrien Charles Gevers (1858-1913) aangewezen als universeel erfgenaam. Leonard was de kleinzoon van zijn broer Adriaan Leonard van Heteren Gevers (1794-1866), die omstreeks 1840 Rhijngest had gekocht. Bij de erfenisafwikkeling zat de bepaling dat zijn oudtante Johanna Margaretha Deutz van Assendelft (1807-1895), de weduwe van Daniël Theodoor Gevers, tot haar dood het vruchtgebruik van Endegeest zou genieten. Dit gegeven wordt ook vermeld door Jacobus Craandijk in zijn *Wandelingen door Nederland met pen en potlood* (1882) met een uitgebreide beschrijving van het complex Endegeest:

'Vrolijk steekt de witte belvédère van Endegeest tegen de donkere bosschen af. Al is 't, van nabij beschouwd, een kunstwerk van geringe waarde, van verre maakt zij geen onaardige vertooning en reeds op grooten afstand is zij over de weilanden zichtbaar, terwijl de weg zich geruimen tijd om het uitgestrekte plantsoen der aanzienlijke buitenplaats slingert. [...] Immers, men kan menigmaal 'Endegeest om' hebben gewandeld, zonder van het kasteel iets te hebben bespeurd. Misschien schemeren in den winter, als de boomen hun loof verloren hebben, de muren tusschen de zware stammen door, maar doorgaans verbergt een digte gordel van houtgewas het edele huis en wandeling op de plaats kan niet worden vergund. [...] 't Is een schoone, deftige plaats. De breede oprijlaan buigt zich om een uitgestrekte frisch groene weide, door hooge eiken overschaduwd en met een ijzeren hek omringd. Bij de slotpoort prijkt een eerwaardige linde; niet ver van daar rijst een kloeke populier slank en krachtig op. Ginds wassen frissche dennen en breedgetakte stammen, met klimop begroeid; elders herinneren hooge geschoren beukenhagen den smaak der vorige eeuw, terwijl zij bij voortdoring van de zorg des tuinmans getuigen. Achter het huis liggen welige weilanden, door opgaand hout omzoomd, als singels de heldere gracht omvattend. Een steenen obelisk, waarvan het voetstuk met tafereelen uit de bijbelsche geschiedenis is versierd, vormt het middelpunt van een boschje vol bloeiende heesters en aan de andere zijde van het kasteel vinden wij een' smaakvol aangelegden tuin met altijd groene gewassen, coniferen, hulsten, rhododendronbosschen en een auracania van zeldzame grootte, - de grootste, naar men zegt, die in Europa wordt aangetroffen. Deze colossale boom heeft tot nog toe de koude van onze Noordsche winters uitstekend doorgestaan. Een tweede, veel kleiner, maar toch alijd nog van opmerkelijken omvang, heeft droevig van de strenge vorst geleden. Breede slingerpaden leiden in alle rigtingen door het uitgestrekte bosch. Uit een koepeltje aan den zoom heeft men over de weilanden op den voorgrond een ruim uitzicht op de duinen en de torens van Rijnsburg, Valkenburg, de Katwijken en Wassenaar, terwijl ook op verschillende punten in het park de vruchtbare grasvlakten in de rigting van Leiden en de gebouwen der stad zelve zich vertoonen. [...] Het tegenwoordige gebouw, op de fondamenten van het vorige gesticht, dagteekent uit het midden der 17de eeuw, uit den tijd, toen 't in eigendom behoorde aan den Heer van der Rijdt, die het prachtig heeft opgetrokken, al wordt gezegd, dat het in luister bij het oude huis moest achterstaan. Was 't een eeuw later merkbaar aan 't vervallen, de voorlaatste bezitter, jhr. Mr. D. T. Gevers van Endegeest, heeft het in voortreffelijken staat hersteld en nagelaten, gelijk het nog zorgvuldig wordt onderhouden door zijn weduwe,

*die 't in vruchtgebruik als zomerverblijf bewoont. De 'overwelfde gallerijen, op ronde pylaren rustende', die volgens de oude beschrijvingen en afbeeldingen het voorplein versierden, zijn ten deele afgebroken en door een steenen balustrade vervangen. In het poortgebouw zijn zij ingerigt tot met glas gesloten bloemenkasten. Ook is de gracht aan de voorzijde gedempt en de steenen brug verdwenen. Maar het hoofdgebouw heeft nog zijn' ouden vorm behouden. [...] Maar Endegeest behoort tot de fraaije heerenhuizen, uit den bloeitijd onzer Republiek afkomstig, die, met zorg onderhouden en met smaak gemoderniseerd, nog de zeer begeerlijke woonplaatsen onzer hedendaagsche edelen en aanzienlijken kunnen zijn.'*¹⁹

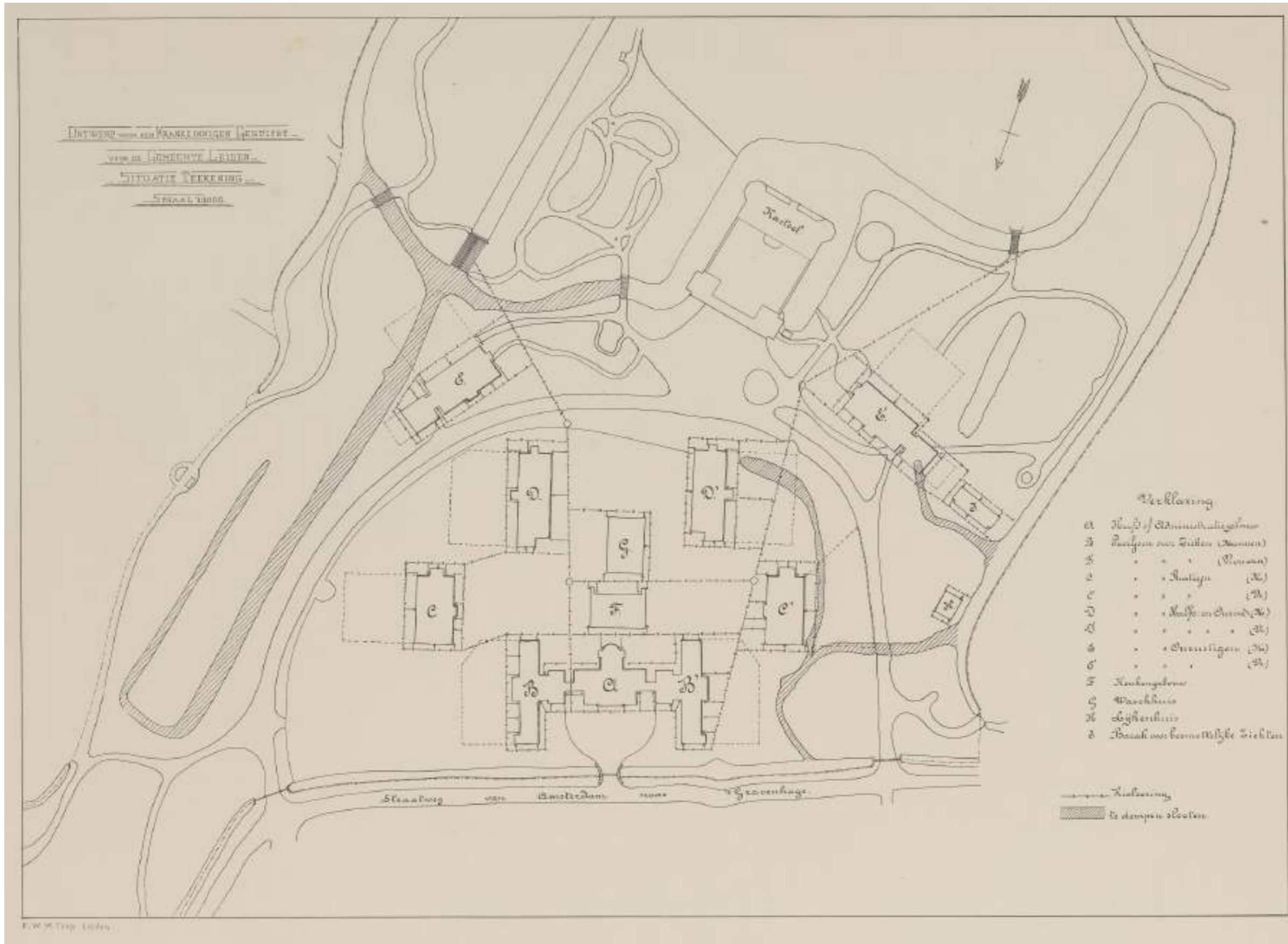

← Endegeest gezien vanuit het zuiden, vervaardigd door P.J. Lutgers, 1850.
Coll. Erfgoed Leiden en Omstreken

→ Gezicht op de tuin en poort van Endegeest, lithografie naar een tekening van G.J. Bos. Uitgegeven omstreeks 1859 te Leiden door G.J. Couvée in De stad Leiden. Album bevattende eenige afbeeldingen der voornaamste hoofdgebouwen en fraaiste gezigten in en nabij de stad Leiden.

Coll. Erfgoed Leiden en Omstreken

Ontwerp voor een Krankzinnigen Gesticht voor de Gemeente Leiden, ca. 1896.
 Coll. Erfgoed Leiden en Omstreken

2.6 1895 - heden Endegeest als instelling voor de geestelijke gezondheidszorg

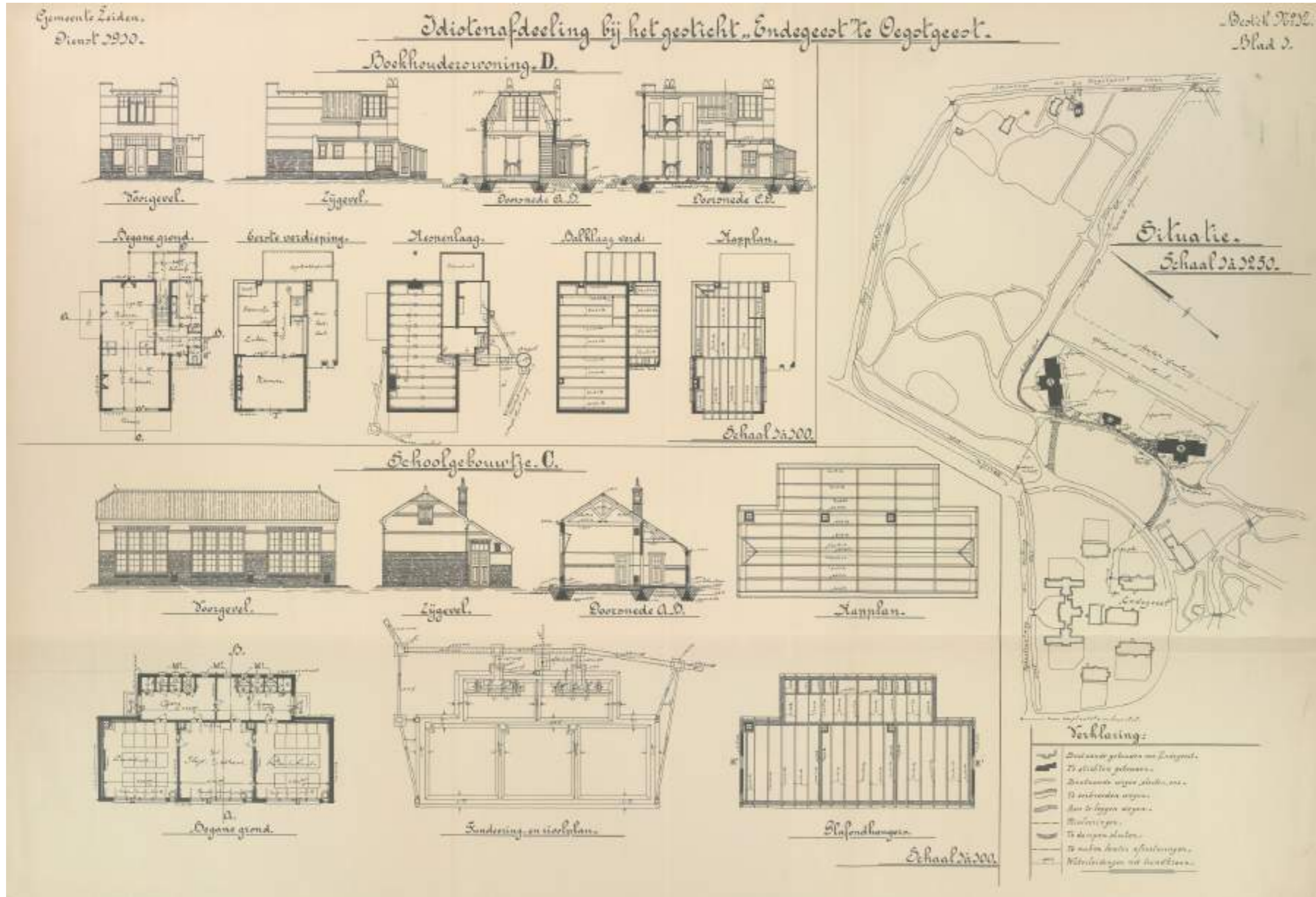
In 1895 is Endegeest verkocht aan de gemeente Leiden voor de som van 75.000 gulden, die het complex, op aandringen van de Medische Faculteit, bestemd tot psychiatrische inrichting.²⁰ Dit past in de grotere trend van 'herbestemming' van kastelen, landgoederen en buitenplaatsen tot instellingen voor de (geestelijke) gezondheidszorg aan het einde van de 19^e eeuw. Dit is een gevolg van de in 1841 aangenomen 'Krankzinnigenwet' die vooral inzette ter verbetering van de zorg.²¹ Voor 1841 verbleven patiënten vaak onder erbarmelijke omstandigheden in dolhuizen en gasthuizen, gesitueerd in de steden. De wet van 1841 was geënt op de ideeën van de Utrechtse hoogleraar J.L. Schroeder van der Kolk. Hij pleitte voor nieuwe gestichten met tuinen, werkplaatsen en ontspanningsmogelijkheden voor de patiënten, ver van het stedelijk gewoel.²² De paviljoenen op Endegeest moesten een optimale samenhang met de natuur tot stand brengen. De natuur zou een helende en kalmerende werking op de patiënten hebben. Kranten berichten dat de gemeenteraad Endegeest 'dit een bij uitstek geschikt terrein voor den bouw van een krankzinnigengesticht achten, waarvoor het verre de voorkeur verdient boven het Raamland, alwaar oorspronkelijk het plan tot dien bouw bestond'.²³

Al snel werd met de bouw gestart en op 29 december 1896 werd het complex officieel geopend. Bij de bouw van de paviljoenen is geen rekening gehouden met de centrale as van het kasteel. De nieuwe paviljoens werden in de voormalige weide binnen de oprijlaan voor het kasteel geplaatst en georiënteerd op de Endegeesterstraatweg. Dit is goed zichtbaar op het ongedateerde ontwerp 'voor een Krankzinnigen Gesticht voor de Gemeente Leiden'. Ook is te zien dat verschillende waterlopen gedempt worden en dat de bomen van de voormalige oprijlaan voor de paviljoens gerooid moesten worden voor de bouw van de paviljoens. Volgens (bouw)historicus Jan Dröge werd 'van de 19de-eeuwse landschapstuin bij de verdere aanleg van het park en de wandelpaden dankbaar gebruik gemaakt'.²⁴

In 1907 besluit men Endegeest uit te breiden met een afdeling voor 'jeugdige idioten'. Deze inrichting, genaamd 'Voorgeest', wordt begin 1912 geopend en bestond uit een jongens- en een meisjespaviljoen en een schoolgebouw.²⁵ Deze gebouwen werden ten zuidwesten van het parkbos en ten oosten van de halfronde oprijlaan geplaatst. Ook hier moest een gedeelte van de parkaanleg wijken voor de bouw van de paviljoenen; volgens de situatiekaart zijn enkele sloten gedempt en nieuwe wegen aangelegd die aansloten op de oprijlaan. Ten zuidoosten van Voorgeest werden vloeivelden aangelegd.²⁶ In de daaropvolgende decennia zijn nog meer gebouwen in de parkaanleg geplaatst, o.a. aan de andere zijde van de oprijlaan en in de weide ten zuiden van het kasteel. De zichten vanuit het kasteel over deze weide bleven grotendeels intact. Op de luchtfoto van 1947 zijn de verschillende paviljoenen behorende tot Endegeest en Voorgeest duidelijk zichtbaar. Latere (chromotopografische) kaarten uit deze periode tonen dat de slingerende paden al grotendeels zijn rechtgetrokken.

Rond de jaren '80 ontstond een kentering in de psychiatrie en dat had ook zijn weerslag op Endegeest. De grootschaligheid raakte achterhaald. Men had behoefte aan kleinschalige verpleging en daarom werden verschillende verouderde en grote paviljoenen, met name de paviljoenen van Endegeest binnen de halfronde oprijlaan en de gebouwen van Voorgeest gesloopt en vervangen door moderne gebouwen. Voor het nieuwe gebouw op het terrein van Voorgeest moest een watergang wijken en de opzet van het perceel aangepast. Een nieuwe inrichting in dit terreindeel met o.a. wegen, boomgroepen, gazon en bosranden kwam tot stand, die met de nieuwe bebouwing (het bewegingscentrum en WWA Meander) in de jaren '90 en '00 verder werd ontwikkeld.

Eind jaren tachtig bestonden er plannen om het kasteel te laten renoveren door een projectontwikkelaar. De plannen vonden uiteindelijk geen doorgang.²⁷ Het kasteel en de ijskelder werden uiteindelijk door de Stichting Kasteel Endegeest in de periode 1990-1995 grondig gerestaureerd.²⁸ Nieuwe wetgeving zorgt aan het begin van de 21^e eeuw wederom voor een transitie in de dienstverlening. In 2013 werd ook bij de GGZ Rivierduinen veel leegstand geconstateerd. Gebouwen op het terrein werden beoordeeld of ze functioneel toekomstbestendig waren. In 2015 werden 'kwalitatief slechte en/of verouderde' gebouwen, met name de nieuwbouw uit de jaren '80, gesloopt. In de gids 'Beelden in Oegstgeest' (2009) zijn 13 sculpturen opgenomen die op het landgoed Endegeest staan. Deze collectie van GGZ Rivierduinen werd in de jaren '90 van de vorige eeuw begonnen.

Luchtfoto Endegeest gezien vanuit het zuiden, 1947.

Coll. Nederlandse Kastelenstichting

Op deze luchtfoto is te zien dat er zo veel gebouwen in het kasteelpark waren gerealiseerd, dat het lijkt alsof de oorspronkelijke historische parkaanleg is verdwenen.

Bij nadere beschouwing blijkt dat tussen deze bouwwerken veel beeldbepalende elementen van het oorspronkelijke kasteelpark bewaard zijn gebleven. Zo is bij de recente sloop van de gebouwen op het voorterrein, de hoofdas als een belangrijk hoofdmoment in de beleving van het historische kasteelpark weer zichtbaar geworden.

Het park van Endegeest zou zeer gebaat zijn bij een goed onderbouwde toekomstvisie en uitgewerkt inrichtings- en beheerplan.

Topografische kaart 1951, topotijdreis.nl

Topografische kaart 1965, topotijdreis.nl

Topografische kaart 1974, topotijdreis.nl

Topografische kaart 1986, topotijdreis.nl

Topografische kaart 1993, topotijdreis.nl

Luchtfoto 2012 Google Earth

Luchtfoto 2016, Google Earth

3 Actuele situatie, analyse en waardering

Een recente luchtfoto van het park van kasteel Endegeest. De oranje lijn geeft het studiegebied weer.

3.1 Werkmethode

In het voorliggende hoofdstuk wordt het landgoed omschreven aan de hand van de ontwikkelingsgeschiedenis, de actuele situatie op hoofdlijnen, de analyse en interpretatie van de actuele situatie en een waardeverwachting voor de tuinhistorische en cultuurhistorische waarde.

In de voorgaande hoofdstukken is inzicht ontstaan in de ruimtelijke structuur, opbouw en gelaagdheid van de actuele situatie. Het tuinhistorisch onderzoek bestaat uit een presentatie van de feitelijke gegevens. Een belangrijk deel van deze gegevens zijn waarnemingen binnen het object van onderzoek zelf. Andere gegevens bestaan uit kaartmateriaal, oude foto's, beschrijvingen, luchtfoto's en relevante archivalia. Door gegevens uit verschillende bronnen met elkaar te vergelijken zijn conclusies getrokken over de aanleg- en gebruiksgeschiedenis en wordt hiervan een interpretatie gegeven.

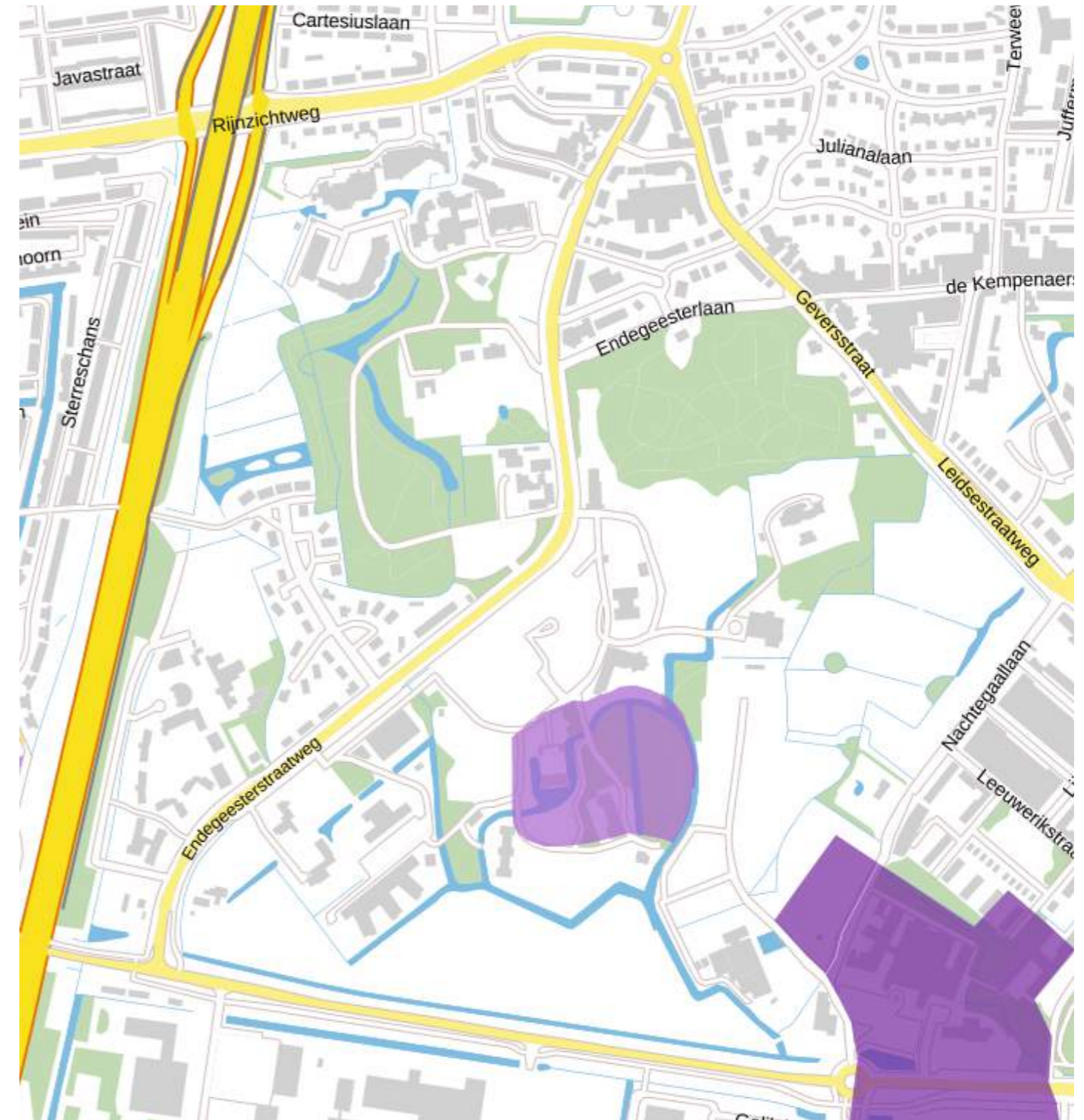
Uit het historisch onderzoek naar de tuingeschiedenis en de wijzigingen per periode valt af te leiden welke onderdelen en aspecten uit verschillende fasen in het object van onderzoek bewaard zijn gebleven. Hieruit is in principe ook de relatieve betekenis van deze onderdelen voor het historisch karakter van de totale aanleg vast te stellen. Dit werkt door in de waardeverwachting. Bewaarde onderdelen en aspecten uit aanlegfasen in het verleden kunnen een hoge, een positieve en een indifferente monumentwaarde hebben. De onderdelen en aspecten zijn getoetst aan de hand van de criteria gaafheid (authenticiteit) en zeldzaamheid. NB oudere parkonderdelen hebben niet per definitie een hogere cultuurhistorische waarde.

De waardeverwachting is onafhankelijk en objectief en dus toetsbaar, verifieerbaar en reproduceerbaar. 'Onafhankelijk' wil in dit verband zeggen dat de waardeverwachting alleen op de tuin- en cultuurhistorische waarden is gebaseerd, los van de staat van onderhoud, gebruikersbelangen, eventuele ontwerpoverwegingen en financiële aspecten.

De waardeverwachting heeft een beperkte geldigheidsduur. Waarden zijn niet statisch en kunnen in de loop van de tijd veranderen als gevolg van nieuwe inzichten en gewijzigde omstandigheden. Immers, vergelijkingen met referentieobjecten, vergelijkingen met resultaten uit eerder onderzoek, en maatschappelijke ontwikkelingen beïnvloeden de waardeverwachting. De waardeverwachting is zuiver gebaseerd op de bestaande situatie. De waarde van verdwenen onderdelen of verdwenen gebouwen kan immers op geen enkele wijze getoetst of geverifieerd worden.

De tuinhistorische waardeverwachting voor het studiegebied betreft een interne waardeverwachting. Een contextuele waardeverwachting waarbij de vergelijking gemaakt wordt met andere soortgelijke objecten behoort niet tot het voorliggende project.

Archeologische waardenkaart
Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed

3.2 Beschermingen

Voor het studiegebied gelden de volgende beschermingen:

Archeologisch Monument (2014)

Een gedeelte van de kern van Endegeest, waaronder het huiseiland en de ten oosten hiervan gelegen de parkaanleg binnen de boogvormige watergang is wettelijk beschermd als archeologisch monument met monumentnummer 4049 als 'terrein van hoge archeologische waarde'.

Rijksmonument (1971/2000)

In het monumentenregister van de Rijksdienst Cultureel Erfgoed is de buitenplaats Endegeest als complex ingeschreven onder nr. 515001, dit betreft het kasteel Endegeest (nr. 31233, inschrijving register 18-11-1971), de ijskelder (nr. 515002, inschrijving register 17-10-2000) en de obelisk (515003, inschrijving register 17-10-2000). Ten tijde van de inschrijving van het complex is de tuin- en parkaanleg niet meegerekend: 'Doordat de aanleg en de samenhang van de verschillende onderdelen verloren is gegaan zijn de 19de-eeuwse historische parkaanleg en de portierswoning voor de bescherming van de buitenplaats van ondergeschikt belang'. De waardering voor het complex luidt als volgt:

- *'De historische buitenplaats 'Endegeest' is van algemeen cultuurhistorisch en architectuurhistorisch belang als representatief voorbeeld van een 17de-eeuwse buitenplaats met Middeleeuwse kern, die door verbouwingen en aanpassingen het huidige 19de-eeuwse karakter kreeg;*
- *De bouwkundige complexonderdelen zijn gaaf in hoofdvorm, materiaalgebruik en detaillering.*
- *De ensemblewaarde van de buitenplaats wordt bepaald door de functionele en ruimtelijke samenhang van de verschillende, specifiek bij een buitenplaats behorende complexonderdelen.*
- *De historische buitenplaats 'Endegeest' is van stedenbouwkundig belang vanwege de samenhang met de naastgelegen buitenplaats Rhijngeest, die in de 19de eeuw eveneens in handen was van de familie Gevers. Ze maken deel uit van de landgoederenzone, die zich tussen Leiden en Haarlem op de strandwallen heeft ontwikkeld, en als zodanig onderdeel vormen het beschermde dorpsgezicht.'*

Beschermd dorpsgezicht (2006)

In 2006 is de omgeving van de voormalige buitenplaats Endegeest aangewezen als beschermd dorpsgezicht. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de toekomstige ontwikkelingen binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te bieden voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruikmaakt en daarop voortbouwt. Op basis van de cultuurhistorische kenmerken van het gebied is een waardering van de te beschermen elementen opgesteld. Typerend voor het Rijksbeschermd dorpsgezicht zijn:

- de landschappelijke aanleg uit de 19e eeuw;
- de bewaard gebleven oorspronkelijke verkaveling;
- het kasteel Endegeest;
- vrijstaande bebouwing in het groen met gelijkwaardige gevelzijden;
- de bosaanleg;
- de open ruimten in de vorm van weiden;
- de waardevolle doorzichten en zichtlijnen;
- de villabebouwing uit de 18e, 19e en begin 20e eeuw;
- de lanen.

De waardering voor Endegeest luidt binnen de *Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van het beschermd dorpsgezicht Wilhelminapark en Geesten gemeenten Oegstgeest en Leiden (Zuid-Holland, ex artikel 35 Monumentenwet 1988, Zeist 2006, (p. 7) van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg als volgt: 'Het complex van het kasteel Endegeest is een representatief, maar niet geheel gaaf voorbeeld van een 17de-eeuws landhuis, dat tot ver in de 19de eeuw werd gewijzigd. De 19de-eeuwse bosaanleg van de voormalige buitenplaats Endegeest onderging wel wijzigingen, maar de structuur bleef in hoofdzaak intact en herkenbaar, net als het zuidelijker gelegen weidegebied. Het belang van het bos en het weidegebied betreft niet alleen de cultuur, maar ook de botanische en faunawaarden.'*

Stedenbouwkundig kader Endegeest (2006)

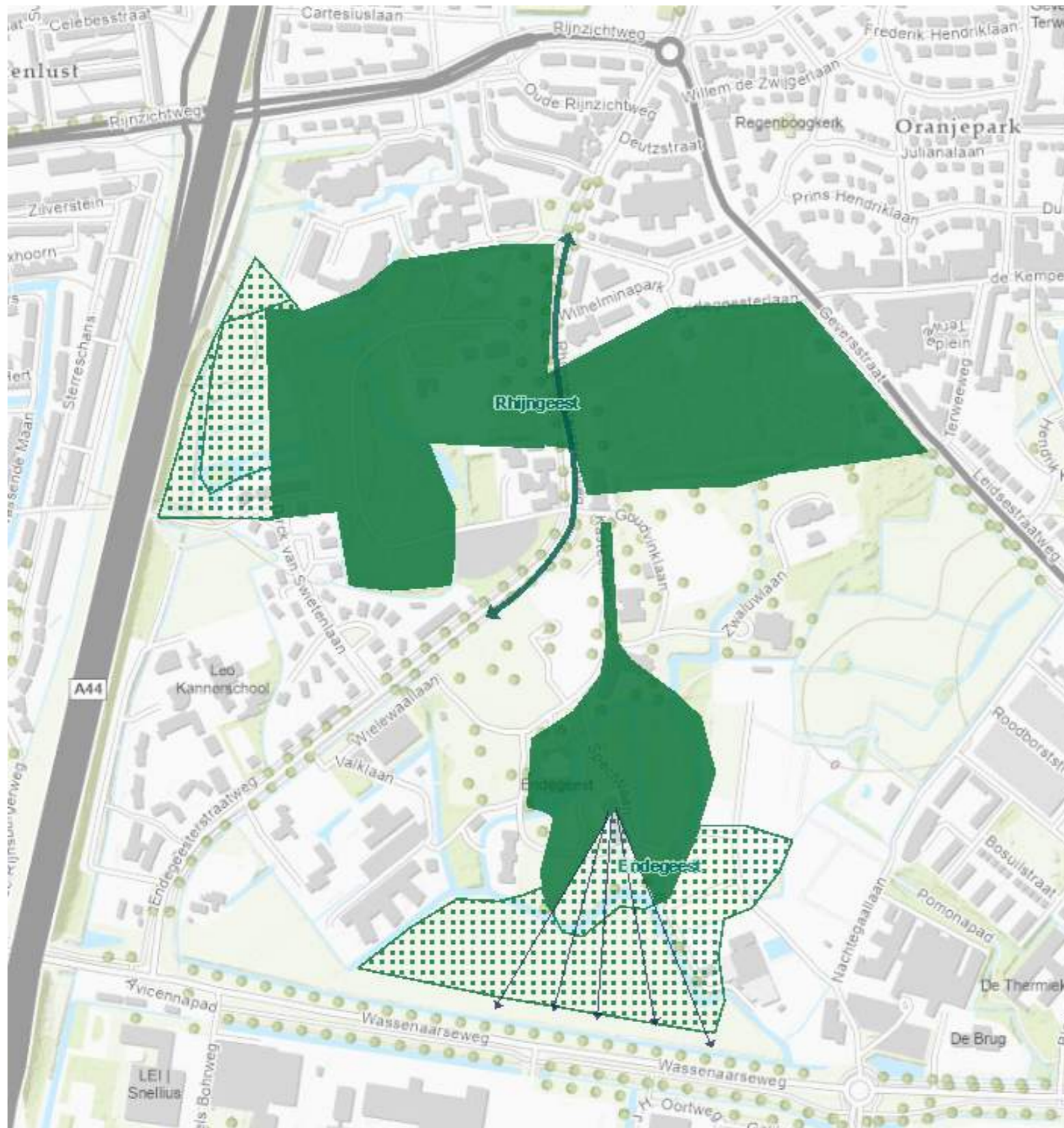
In het stedenbouwkundig kader Endegeest zijn de randvoorwaarden vastgelegd voor de (vervangende) nieuwbouw op het terrein van Rivierduinen, locatie Endegeest. De behoefte voor deze nieuwbouw is opgenomen in het Lange termijn huisvestingsplan 2005-2020. Het lange termijn huisvestingsplan gaat uit van regionale spreiding en 'genormaliseerde' locatie van basisfuncties, waar gewenst bij algemene voorzieningen, zieken- of verpleeghuizen. Gestreefd wordt naar een afname van bebouwd oppervlak. De totaal voorgenomen sloop bedraagt 17.500 m². In het stedenbouwkundig kader worden in de randvoorwaarden een aantal harde eisen gesteld waaraan het bouwprogramma moet voldoen.

Landgoedzone

Achter de duinen, op de oude strandwallen liggen landgoederen vaak bij elkaar in de vorm van landgoederenzones, zoals de landgoederenzone bij Wassenaar. Landgoederen dragen bij aan de landschappelijke en recreatieve waarde van hun omgeving. Een vrije ligging en zichtassen zijn daarbij belangrijk. Voor bescherming van de relatie tussen het landgoed en de omgeving van het landgoed is door Zuid-Holland de landgoedbiotopen ontwikkeld.

Naam: Zone Leiden/Oegstgeest

Hoofdlijnen: De buitenplaatsenzone van Oegstgeest heeft ter hoogte van Rhijngeest een duidelijk buitenplaatskarakter, elders voeren andersoortige bebouwing en groen de boventoon. Wel is het gebied opvallend groen te noemen. Het terrein van psychiatrisch ziekenhuis, parkgebieden, sportvelden, en tenslotte een aantal villaparken maken daar deel van uit. De westelijke weg heeft vooral ter hoogte van Rhijngeest het profiel goed bewaard: hier ligt een wegsloot met bruggen langs de weg en er staan fraaie hoge eiken als laanbomen. Verderop is het historische karakter van de weg minder gemakkelijk herkenbaar. Rhijngeest is vanaf de weg goed zichtbaar. Endegeest vroeger vermoedelijk ook, maar nu belemmeren paviljoens van de inrichting het zicht [NB deze zijn in 2015 gesloopt]. Endegeest is wel goed zichtbaar vanuit de ten zuiden nieuw aangelegde Wassenaarseweg. Ligging: De buitenplaatsenzone van Oegstgeest ligt op twee smalle uitlopers van de noordoost-zuidwest lopende strandwal of 'geest' net ten noorden van het mondingsgebied van de Oude Rijn. Zoals de naam van de buitenplaats Endegeest - vroeger 'Eyndegeest' - al zegt eindigt de geest hier. De hoogste delen van de strandwal zijn afgezaagd ten behoeve van de stadsuitbreidingen van Leiden. De zone als geheel is ongeveer drie kilometer lang. De basisstructuur van de buitenplaatsenzone te Oegstgeest bestaat uit twee min of meer parallel aan elkaar, op de strandwal gelegen wegen: westelijk de huidige Rhijngeesterstraatweg met de Endegeesterstraatweg in het verlengde ervan (de doorgaande weg Haarlem - Den Haag) en de huidige Warmonderweg oostelijk daarvan.

Landgoedbiotoop Rhijngeest/Endegeest

Historische landgoederen in Zuid-Holland zijn van grote betekenis voor de omgeving. Ze vormen met hun groene en statige karakter ruistruimten in het stedelijk gebied. Om er voor te zorgen dat dit unieke culturele erfgoed niet verloren gaat, heeft de provincie een zogeheten 'landgoedbiotoop' ingesteld. De provincie wil de waarden van de historische landgoederen integraal meewegen in ruimtelijke ordenings- en ontwikkelingsprocessen. Dit provinciaal belang wordt geborgd aan de hand van een 'landgoed- en kasteelbiotoop' in de provinciale Verordening Ruimte. Met deze regel gaat de ontwikkeling niet op slot, wel zijn eventuele bebouwing of andere ontwikkelingen aan regels gebonden. Van nieuwbouw kan alleen sprake zijn in het geval van versterking of verbetering. Status: Geen beschermd complex [NB tuin- en parkaanleg maken geen onderdeel uit van het rijksmonument complex historische buitenplaats Endegeest nr. 515001]

Beschrijving: Van oorsprong een middeleeuws kasteel op het einde van de strandwal (geest) vandaar de naam. In de 17de eeuw werd dit vervangen door het huidige huis met twee torens. Het park kreeg naderhand een aanleg in landschapsstijl. Endegeest huisvest sinds eind 19e eeuw een psychiatrische inrichting. De buitenplaats bestaat uit huis met gracht, ijskelder en park. De met eiken beplante Kasteellaan vormt de verbinding met de basisstructuur, de Endegeesterstraatweg. Een bijbehorend parkbos ligt langs de Endegeesterlaan.

Kern: huis met tuin/park
 Basisstructuur: Rhijngeesterstraatweg/Endegeesterstraatweg
 Zichtlijn: geen
 Panorama: naar de weg ten zuiden van het complex
 Blikveld: ten oosten en ten zuiden van het complex

NB. De bescherming van Endegeest als landgoedbiotoop is gebaseerd op de ruimtelijke situatie vóór de recente sloop van de gebouwen op het terrein voor het kasteel. Omdat hier voor in de plaats geen nieuwe gebouwen zullen worden gerealiseerd is de landgoedbiotoop verouderd en toe aan herziening en actualisatie. Ook lijkt het kaartbeeld inhoudelijke fouten te bevatten, zo is het 'panorama' aan de achterzijde van het kasteel niet op de juiste plaats ingetekend.

Kaartbeeld Landgoedbiotoop Rhijngeest/Endegeest
 Provincie Zuid-Holland

Natuurnetwerk Nederland (NNN)

Delen van het landgoed Endegeest, waaronder de weide ten zuiden van het kasteel en het bos in het noordoosten, zijn in samenhang met aangrenzende terreinen (Landje van Bremmer, Bos van Rhijnegeest) opgenomen in het Natuurnetwerk Nederland (NNN). Dit is sinds 2013 de naam van de ecologische hoofdstructuur van Nederland: een samenhangend netwerk van bestaande en toekomstige natuurgebieden in Nederland. Het vormt een belangrijk onderdeel van het natuurbeleid, en moet natuurgebieden beter verbinden met elkaar en met het omringende agrarisch gebied. De provincie Zuid-Holland is verantwoordelijk voor het Natuurnetwerk Nederland in Oegstgeest. Het NNN biedt via de planologie ruimtelijke bescherming, binnen het NNN mag geen nieuwe bebouwing komen.

Kaartbeeld Natuurnetwerk Nederland
Provincie Zuid-Holland

Het reliëf weergegeven doormiddel van de Algemene Hoogtekaart van Nederland.

3.3 Actuele situatie

Het studiegebied is onder te verdelen in drie deelgebieden:

- I. Historisch kasteelpark
- II. Terreinuitbreidingen t.b.v. psychiatrische inrichting tussen 1895-heden
- III. Oud weidegebied

Buiten het studiegebied ligt aan de overzijde van de Endegeesterstraatweg nog deelgebied IV
Voormalige moestuinen complex.

Reliëf

Het terrein loopt langzaam op richting het noorden waarbij het Oude weidegebied op ca. -0,1m NAP ligt en het historische kasteelpark in het noorden op ca. +1m NAP. In deelgebied I Historische kasteelpark zijn er de volgende onderdelen die opvallen in het reliëf:

- Het binnenplein van het kasteleiland ligt op ca. +1,7m NAP;
- De Kasteellaan loopt van ca. +0,5m NAP op naar +1,2m NAP richting de ingang van het kasteel. Het wandelpad loopt op tot +1,4m NAP richting de gracht;
- Ten zuidwesten van kasteel ligt de ijskelder langs het wandelpad. De ijskelder heeft een hoogte van +3,4m NAP;
- Tegen de oostelijke gevel van het recreatiegebouw (Endegeesterstraatweg 5) is het maaiveld omhooggewerkt waardoor er een heuvel is ontstaan van ca. +3,1m NAP;
- Het reliëf in het bosgebied glooit licht waarbij de wandelpaden zijn ingesleten.

In deelgebied II Terreinuitbreidingen t.b.v. psychiatrische inrichting tussen 1895-heden zijn er de volgende onderdelen die opvallen in het reliëf:

- Het terrein is redelijk vlak met diverse zichtbare structuren van de huidige inrichting.

In deelgebied III Oud weidegebied zijn er de volgende onderdelen die opvallen in het reliëf:

- Er is een lichte welving in het weidegebied door de afwaterende geulen die zijn aangebracht tussen de weilanden. Het verschil is minimaal waarbij de geulen op ca. -0,3m NAP zitten en het hoogste gedeelte van het weiland op ca. -0,1m NAP ligt.

Weergave van de deelgebieden. De nummers corresponderen met de tekst.

Weergave van de deelgebieden. De nummers corresponderen met de tekst.

Gebouwen en inrichtingselementen

Gebouwen:

1. Kasteel Endegeest (<1800);
2. Prieel (1850-1900);
3. Weidepaviljoen (1900-1930);
4. Theehuis (1930-1945);
5. Technisch Dienstgebouw/TD gebouw (1930-1945);
6. Koolmeesschuur (1930-1945);
7. Mortuarium (1930-1945);
8. Dienstencentrum (1850-1900);
9. Gezondheidscentrum (1900-1930);
10. Kerk/gymzaal (1930-1945);
11. Transformatorhuis (1900-1930);
12. Receptiegebouw (1930-1945);
13. WWA Meander (1995-2005);
14. Bewegingscentrum (1985-1995).

Inrichtingselementen:

- Diverse hekwerken rond het landgoed, gebouwen en in het weiland;
- Lantaarnpalen;
- Diverse verkeers-, straatnaam- en informatieborden;
- Banken;
- Prullenbakken;
- Keien en / of plaatjes langs de wegen;
- Electriciteitskasten;
- Enkele kunstwerken.

Wegen en paden

Het park is voornamelijk toegankelijk via de Endegeesterlaan en de Endegeesterstraatweg. In het park komen de volgende verhardingstypen voor:

- Asphalt, de toegangswegen van de diverse gebouwen;
- Betontegels, verhardingen rond gebouwen / parkeerplaatsen / wandelpaden en fietspaden;
- Betonklinkerkeien, verhardingen rond gebouwen / parkeerplaatsen in de bochten van de asfaltverharding;
- Gebakken klinkers, toegangspad richting het kasteel en verharding rond gebouwen;
- Grindpad opgesloten met betonbanden, wandelpad;
- Onverharde paden in het bos aan de noordzijde.

De verharding is in de redelijke staat; het asphalt begint op enkele punten te slijten / afbrokkelen en in de klinkerverhardingen staat op enkele punten ruige kruiden of zijn deels verzakt. De paden zijn grotendeels goed begaanbaar.

Water

In het studiegebied zijn de volgende waterstructuren aanwezig:

- De gracht met beschoeiing ten oosten, zuiden en westen van het kasteel;
- De verbindingssloot tussen de gracht en de beekloop;
- De beekloop langs het Oude weidegebied.

De waterlopen zijn in een redelijk tot matige staat. De waterlopen zijn slecht tot amper zichtbaar door ruige kruiden en opslag langs oeverlijn.

Bepanting

In het park zijn vier bosgebieden / -stroken; ten oosten van het kasteel, aan de noordzijde van het landgoed, ten zuiden van het WWA-Meander en langs de westelijke grens nabij het TD gebouw. Het bos ten oosten van het kasteel bestaat uit diverse boomsoorten zoals (rode) beuk, eik, robinia, esdoorn, grove den en levensboom. Heesters in de onderbegroeiing vormen taxus, meidoorn, rhododendron en hulst. Langs de bosrand en langs het water is sprake van verruiging, hier staan diverse kruiden waaronder brandnetel.

Het bos aan de noordoostzijde van het landgoed bestaat voornamelijk uit beuken met eik, rode beuk, esdoorn, oude taxussen en overige boomsoorten. Er is sporadisch sprake van een verruigde onderbegroeiing van braam, esdoorn en brandnetel.

Het bos ten zuiden van het WWA-Meander is vrij jong en bestaat uit eik, beuk, berk, zoete kers, hazelaar en krentenboompje. Het bos heeft een dichte onderbegroeiing van diverse kruiden.

Het bos aan de westzijde bestaat uit berk, beuk, grove den, es, thuja en grove den. De onderbegroeiing is verruigd met krentenboompje, hulst, hazelaar, sneeuwbes en diverse boskruiden.

In het gazon staan diverse boomsoorten solitair of in groepen. Er staan onder andere eik, beuk, zoete kers, es, esdoorn, berk, Spaanse aak, treurwilg, paardenkastanje, populier, plataan, linde en ceder. Ten noorden van het kasteel staat nabij het pad een linde met een monumentale omvang, vermoedelijk is deze linde in de 17^e eeuw aangeplant.

Verspreid door het park staan diverse heesters solitair in het gazon of in groepen in het gazon of onder bomen. Er staan onder andere rhododendron, mahonia, taxus, sneeuwbes. Rond enkele gebouwen is sprake van een tuinaanleg. Bij de ingang vanaf de Endegeesterstraatweg bij het recreatiegebouw staat een beukenhaag en een haag van berberis.

Op het landgoed komen drie grasveldsoorten voor; gazon, kruidenrijk grasland en de weilanden. De bepanting is in een redelijke tot matige conditie. Bosvakken en heestervakken zijn veelal verruigd door achterstallig onderhoud.

Een recente luchtfoto van het park van kasteel Endegeest. De oranje lijn geeft het studiegebied weer.

3.4 Analyse en waardering

De geschiedenis van de historische buitenplaats Endegeest in Oegstgeest is rijk gedocumenteerd. Er is een schat aan historisch kaartmateriaal bewaard gebleven. Het studiegebied betreft een complex met vele tijdslagen en uit alle tijdslagen van de tuingeschiedenis zijn elementen in de huidige terreininrichting aanwezig. De ontwikkelingsgeschiedenis van het complex en met name de tuingeschiedenis betreft een staalkaart van ontwikkeling van de tuinkunst in Nederland vanaf de middeleeuwen tot op heden.

In de 17^e eeuw werd het terrein rondom het kasteel getransformeerd naar een aanleg in Hollands-classicistische stijl met een centrale zichtas. Omstreeks 1704-1705 kreeg het een aanleg in Frans classicistische stijl, waarbij de wetering ten zuiden van het huis een v-vormig verloop kreeg. Deze wetering is tot op heden zichtbaar in het landschap.

De voor het huidige Endegeest meest bepalende ontwikkelingen vonden plaats in de 19^e eeuw. In het begin van de 19^e eeuw werd binnen de contouren van de geometrische aanleg het studiegebied ingericht als tuin en park in landschapsstijl. De tuin en het park werd in de loop van de 19^e eeuw onder de familie Gevers doorontwikkeld tot een aanleg in late landschapsstijl. Daniël Theodoor Gevers (1793-1877) heeft volgens zijn aantekeningen hier de ontwerpen voor geleverd. De aanleg in landschapsstijl is in de actuele situatie beeldbepalend en dateert nog uit de fase van particuliere bewoning.

In 1895 werd door nabestaanden het complex verkocht aan de gemeente Leiden en werd Endegeest herbestemd tot instelling voor de geestelijke gezondheidszorg. De aanleg in deelgebieden I Het kasteelpark en III Oud weidegebied is op hoofdlijnen bewaard gebleven, maar heeft door zijn nieuwe functie in de loop van tijd in beplanting, padenstructuur en beleving sterk aan kwaliteit en belevingswaarde ingeboet. In de loop van de 20^e eeuw hebben parkdelen en waterlopen meerdere malen moeten wijken voor nieuwe bebouwing. Zo werden in 1896 de bomenrijen van de voormalige oprijlaan gerooid en de nieuwe paviljoenen in de voormalige weide ten noorden van het kasteel geplaatst. Hierbij werd geen rekening gehouden met de centrale zichtas van het kasteel en ook het zicht naar het kasteel geblokkeerd. Inmiddels is door de sloop van de gebouwen in de voorweide in 2015 het kasteel met aswerking en voor-en achterweide gaaf in structuur en ruimtelijke opzet herschapen. Deelgebied II Terreinuitbreidingen t.b.v. psychiatrische inrichting tussen 1895-heden bestond tot 1985 uit het terrein van Voorgeest en vloeivelden, weiden en pestbosjes. Na 1985 is dit gebied volledig heringericht voor de bouw van o.a. het bewegingscentrum en het WWA Meander.

Tuinhistorische waardeverwachting tuin- en parkaanleg Endegeest

De verwachte tuinhistorische waarde voor het studiegebied Endegeest als geheel is **hoog**. Wanneer wordt gekeken naar verschillende onderdelen van de aanleg valt de waardeverwachting te nuanceren. Zo zijn er binnen de aanleg veel elementen later ingepast die afbreuk doen aan het oorspronkelijke parkconcept.

De waardeverwachting van deelgebied I Historisch kasteelpark is hoog, vanwege de nog aanwezige structuren van de parkaanleg in landschapsstijl en de recent herstelde centrale zichtas over de voor- en achterweide.

De inrichting van deelgebied II Terreinuitbreidingen t.b.v. psychiatrische inrichting tussen 1895-heden, grotendeels na de jaren 80 tot stand is gekomen, is in tuinhistorisch opzicht indifferent. Deelgebied III Oud weidegebied heeft een hoge contextuele waardeverwachting door zijn openheid en heeft een algemene cultuurhistorische waarde als onderdeel van een oud agrarisch cultuurlandschap.

De gebouwen en tuin- en parkaanleg kennen van oudsher een zeer sterke historische en ruimtelijke samenhang en ook in de periode als inrichting voor de geestelijke gezondheidszorg is de bijbehorende aanleg afgestemd op de (functie van) gebouwen. Een aantal gebouwen heeft een terreininrichting specifiek voor die gebouwen is ontworpen. Ook bij deze gebouwen en hun directe omgeving kan worden verwacht dat in architectonisch opzicht en als ensemble een hoge tuinhistorische waarde hebben. Voor deze tuinhistorische verkenning zijn deze individuele terreininrichtingen per gebouw zijn niet onderzocht op tuin- en cultuurhistorische waarden. Een waardstelling per terreininrichting voor deze specifiek onderdelen vereist nader onderzoek.

4 Aanbevelingen

Endegeest gezien vanuit het zuiden,
vervaardigd door P.J. Lutgers, 1850.
Coll. Erfgoed Leiden en Omstreken

Foto van het Huis Endegeest in de
periode 1920-1940.
*Coll. FotograafLichtbeeldeninstituut,
RCEOF-07094*

Voor deze tuinhistorische verkenning Endegeest is literatuuronderzoek en (beperkt) onderzoek verricht in de beeldbanken van Erfgoed Leiden en Omstreken en het Nationaal Archief. De geschiedenis van het onderzoeksgebied is vervolgens op hoofdlijnen beschreven en geanalyseerd op basis van bovenstaande gegevens. Hieruit komt naar voren dat de actueel aanwezige park- en tuinrichting op Endegeest in tuinhistorisch opzicht getuigt van de buitenplaatscultuur in Nederland en de geschiedenis van psychiatrische zorg in Nederland. De bestaande tuin en parkaanleg van Endegeest aanleg zal naar verwachting een hoge tuinhistorische waarde hebben.

4.1 Aanbeveling: nader tuinhistorisch onderzoek Endegeest

Voor de toekomstige planvorming is het noodzakelijk om op een aantal punten beter inzicht te verkrijgen in de ontwikkelingsgeschiedenis van de aanleg als geheel en van onderdelen in detail. Uit de tuinhistorische verkenning en analyse blijkt dat de aanleg in landschapsstijl uit de 19^e eeuw in de actuele situatie beeldbepalend is. Deze aanleg dateert uit de fase van particuliere bewoning door de familie Gevers, maar is onvoldoende onderzocht. In zowel het Nationaal Archief als het archief van Erfgoed Leiden en Omstreken is een grote hoeveelheid historisch materiaal aanwezig die het onderzoek naar de terreinrichting onder de familie Gevers een belangrijke aanvulling kan geven.

Van de geschiedenis van Endegeest als psychiatrische inrichting en hoe zich dat verhoudt tot terrein is nog weinig bekend. Deze laatste belangrijke vormende periode voor Endegeest in relatie tot de terreinrichting is in de bestaande literatuur nauwelijks onderzocht en beschreven. De uitgebrachte publicaties over Endegeest (en Voorgeest) als psychiatrische inrichting, bijvoorbeeld *Terug naar Endegeest* van Gemma Blok en Joost Vijselaar (1998), beschrijven met name de ontwikkelingen in de zorg en de patiënten(dossiers). De koppeling van de geestelijke gezondheidszorg en hoe zich dat uit in terreinrichting, en welke rol het speelt in de zorg, is voor de inzicht in de huidige inrichting en de waarden daarvan van belang. Het voormalig gesticht Meerenberg bij Santpoort is op deze aspecten onderzocht. Zo viel de keuze voor het stichten van een psychiatrische instelling op de buitenplaats Meerenberg *'vanwege het "afdoende isolement", de aanwezigheid van een parklandschap en de nabijheid van duinen en zee, schoon drinkwater. De ligging midden in de natuur was welbewust en bood de patiënten de mogelijkheid tot het maken van wandelingen en de land- en tuinbouw te beoefenen'* (zie Van Immerseel 2020, Vijselaar 1997). In zowel het Nationaal Archief als het archief van Erfgoed Leiden en Omstreken is een grote hoeveelheid historisch materiaal aanwezig die het onderzoek naar de Endegeest als inrichting voor de geestelijke gezondheidszorg en bijbehorende terreinrichting een noodzakelijke aanvulling kan geven.

Recente foto

De 'grote plankaart' van het beeldkwaliteitsplan De Geesten 'Beeldkwaliteitsplan De Geesten', pag.4 (gemeente Oegstgeest, 04-06-2021)

- Plangrens Gebiedsvisie
- Landschap en openbare ruimte**
- Landgoed Kasteel Endegeest
- Geester Parken
- Open groen (Landje van Bremner)
- Mogelijk beheergebied Zuid-Hollands Landschap
- Prioritaire Zone 1 - onderzoeksgebied paddenstoelen
- Prioritaire Zone 2 - landgoed oost van het kasteel
- Versterking centraal groengebied, mogelijk nieuw Natuurnetwerk Nederland
- Wegen auto
- Herinrichting Geesterstraatwegen
- Hoofd fietsroutes
- Paden langzaam verkeer (voetganger, fiets)
- Paden te verwijderen
- Parkeren te verwijderen
- Parkeren te realiseren
- Gemeentegrens
- Bebouwing**
- Bestaande gebouwen te herontwikkelen
- Te slopen bebouwing
- Onderwijs / Groen
- Delen van gebouw blijven mogelijk behouden
- Nieuwbouw: Maatschappelijk
- Nieuwbouw: Overige (ondersteunende) voorzieningen
- Terrein Receptiegebouw
- Handhaven huidige situatie

4.2 Overwegingen ten aanzien van de documenten die ten grondslag aan het ontwerpbestemmingsplan liggen

Omslag 'Gebiedsvisie De Geesten' (gemeente Oegstgeest, 3-6-2021).

Een belangrijke vraag ten aanzien van gebiedsvisie (dd. 3-6-2021), het beeldkwaliteitplan (dd. 4-6-2021) en het ontwerpbestemmingsplan (dd. 5-6-2021) is wat het effect is van de wijzigingen op de tuinhistorische en cultuurhistorische waarden van het groen. In de gebiedsvisie (pg. 5) en het beeldkwaliteitplan (pg. 17) worden de volgende uitgangspunten geformuleerd voor het groen:

- *Het kasteel Endegeest is als icoon de drager van het gebied, als het gaat om identiteit, ruimtelijke kwaliteit en economisch perspectief;*
- *Het groen, de parken en de monumenten zijn de belangrijkste waarden van De Geesten;*
- *Het groen mag niet versnipperd worden, maar wordt verbonden, geopend en toegankelijk gemaakt;*
- *Het vergroten natuurwaarde, belevingswaarde en gebruikswaarde.*

De gebiedsvisie gaat uit van behoud en herstel van de landschappelijke (cultuurhistorische) waarden en natuurwaarden. In relatie hiertoe benoemt de gebiedsvisie (pg. 5, 41) de volgende punten:

- *Om de parkstructuur te handhaven wordt (nieuwe) bebouwing met voorkanten georiënteerd op het groen, dus zonder (achter-)tuinen met schuttingen of andere afscheidingen, en met parkeren uit zicht (pg. 5);*
- *Er wordt ingezet op behoud en versterking van het groen, door een voor wandelaars en fietsers toegankelijk aaneengesloten groengebied te maken. Door een groene corridor te vormen tussen de huidige niet aaneengesloten gebieden van het Natuurnetwerk Nederland (NNN) worden gebieden met hoge natuurwaarden in een groter groen geheel opgenomen (pg. 5, verder uitgewerkt op pg. 45-47);*
- *De kasteelbiotoop dient in goede staat te blijven, zodat de monumentale waarde van het kasteel in zijn omgeving geborgd blijft. Voor de landschappelijke waarde zijn ook noordelijke en zuidelijke zichtlijnen – het kasteel Endegeest ligt vrijwel noord-zuid gericht – van groot belang. Deze zichtlijnen, geordend op basis van de symmetrieas van het kasteel, zijn bepalend voor het karakter van het gebied en door de recente sloop van enkel zorggebouwen in de afgelopen jaren aan de noordzijde prachtig hersteld tot de situatie die gelijkend is aan die uit het verleden. Bij eventuele bebouwing in het gebied moet het behoud van deze zichtlijnen een belangrijk uitgangspunt zijn (pg. 30);*
- *Uitgangspunt is het handhaven en versterken van de huidige situatie: bestaande monumenten, wegen, paden, bomen en groen. Er worden alleen wegen toegevoegd als deze nodig zijn voor het bereikbaar maken van bebouwing en parkeren. En er worden alleen paden toegevoegd als deze nodig zijn voor het verbinden met de omgeving, in enkele gevallen worden er zelfs paden verwijderd ter verbetering van de natuurwaarden in het gebied (pg. 41).*

Omslag 'Beeldkwaliteitsplan De Geesten' (gemeente Oegstgeest, 4-6-2021).

Daarnaast zijn er in de gebiedsvisie (pg. 33) twee prioritaire zones aangewezen:

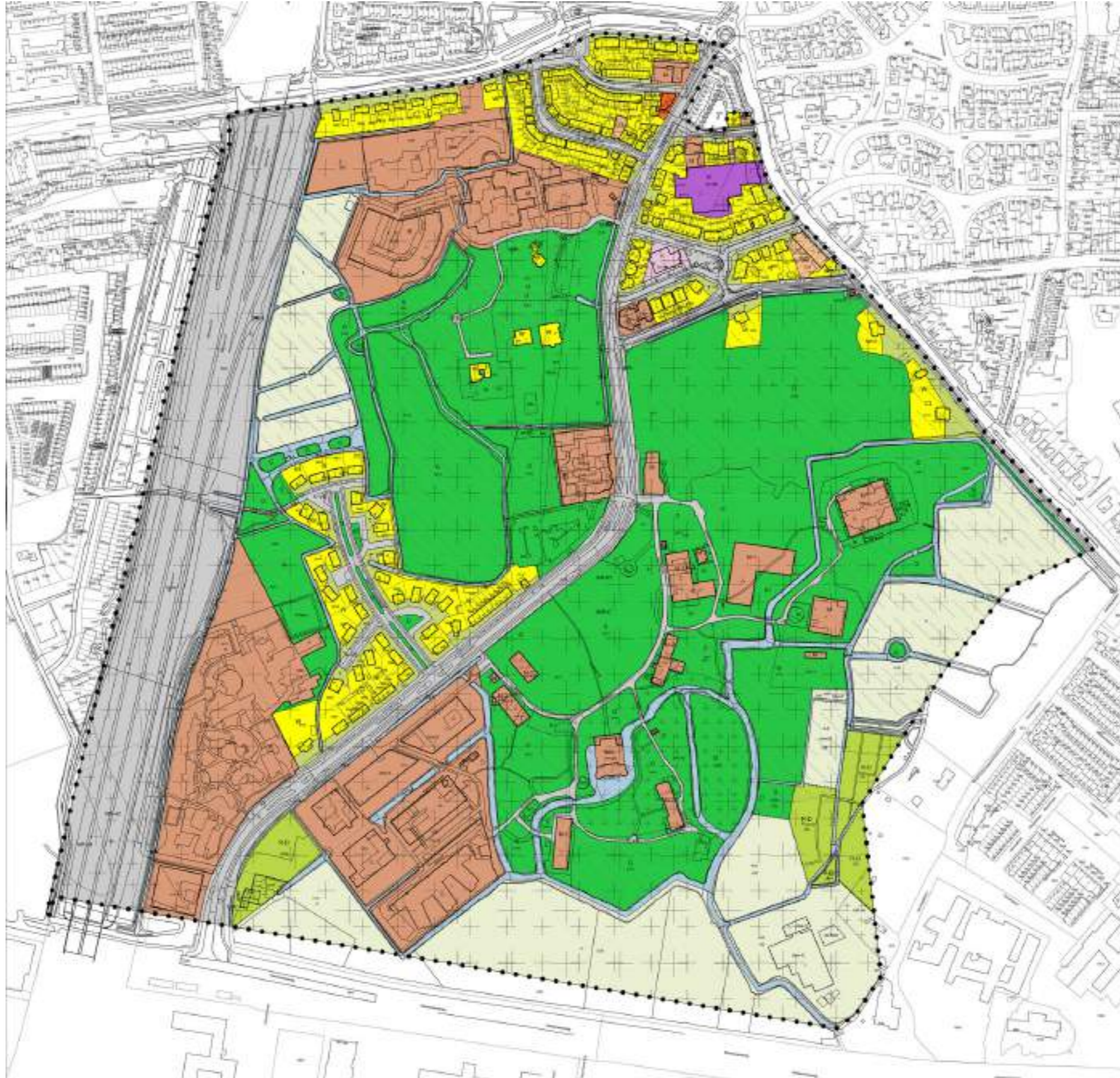
- *Prioritaire zone 1: onderzoeksgebied voor paddestoelen, beperkt is tot een 150 tot 200 meter brede zone die begint bij het gemeentehuis en doorloopt tot net voorbij het kasteel;*
- *Prioritaire zone 2: landgoedbos oost van het kasteel. 'Oud bos met gevarieerde samenstelling, aan de ene (oost)zijde begrensd door open, parkachtig gebied een watergang en ook nog doorsneden door een watergang en daardoor een onderdeel dat - los van zijn landschappelijke aantrekkelijkheid - een sprekend voorbeeld is van "een mozaïek van landschapstypen en biotopen is de rijkst geschakeerde verzameling van samenhangende ecosystemen".'*

Deze documenten onderstrepen het belang van het groen, de (vrije) zichtas en de rijke ecologie/natuurwaarden op Endegeest. Het ontbreekt echter aan een cultuurhistorisch en tuinhistorisch onderzoek dat hier ten grondslag aan ligt. Dat blijkt ook uit de summier samenvatting (pg. 30) van de gebiedsvisie, welke tevens verouderde terminologie ('formele Franse tuin', 'Engelse landschapsstijl') en onjuiste informatie bevat. Zo wordt er gesproken over een aanleg van J.D. Zocher sr. (1763-1817), echter zijn wij bij de tuinhistorische verkenning geen documenten of teksten tegengekomen waaruit zijn betrokkenheid met het park blijkt. In het onderzoek naar de Zocheerparken in Zuid-Holland en de daarbij behorende inventarisatie wordt Endegeest niet genoemd (zie Stichting In Arcadië i.s.m. Korneel Aschman, 'Zogher, de fameuse aanlegger', *Kwaliteitsimpuls Zocheerparken in de Landgoederenzone Zuid-Holland*, 2017, pg. 77). De tekst in de gebiedsvisie en het beeldkwaliteitplan kan ook daarom niet gelezen worden als cultuurhistorische onderbouwing en waardebeoordeling. Ondanks dat de gebiedsvisie uitgaat van behoud en herstel van de landschappelijke (cultuurhistorische) waarden en natuurwaarden, wordt weinig blijk gegeven van hoe en welke kansen er liggen voor herstel en versterking van de tuinhistorische en cultuurhistorische waarden.

Het vigerende bestemmingsplan uit 2010 voor het gebied De Geesten. Overgenomen uit: *Gebiedsvisie De Geesten, Gemeente Oegstgeest 03-06-2021*

Kaartbeeld van het ontwerp-
bestemmingsplan voor het gebied
De Geesten in Oegstgeest.
*Ontwerp bestemmingsplan, gemeente
Oegstgeest 05-06-2021*

← Links: foto van de obelisk van Endegeest ca. 1915.
Coll. Gemeentearchief Oegstgeest

Rechts: recente foto, de obelisk is verplaatst naar het begin van het wandelpad nabij de Kasteellaan.

4.3 Bevindingen ten aanzien van de gebiedsvisie en ontwerpbestemmingsplan

Gebouwen

In het studiegebied wordt binnen de gebiedsvisie (dd. 3-6-2021), het beeldkwaliteitplan (dd. 4-6-2021) en het ontwerpbestemmingsplan (dd. 5-6-2021) een grote hoeveelheid voorgenomen bouwkundige aanpassingen gefaciliteerd. Onderstaand een opsomming van voorgenomen aanpassingen aan de gebouwen:

Herontwikkeling bestaande gebouwen:

- TD-gebouw;
- Weidepaviljoen.

Sloop en nieuwbouw:

- Dienstengebouw;
- Gezondheidscentrum;
- Algehele nieuwbouw op blauwe tramlocatie;
- Westflankgebouw;
- Ook binnen de oprit wordt een bouwcontour toegevoegd.

Herinrichting:

- Terrein receptiegebouw.

Uitbreiding:

- WWA Meander.

Te slopen bebouwing:

- Theehuis;
- Koolmeesschuur;
- Serres weidepaviljoen.

Met uitzondering van het kasteel wordt nagenoeg ieder bouwwerk betrokken bij de herziening van het bestemmingsplan. Een groot deel van deze gebouwen betreft ook uitbreidingsmogelijkheden – op de kaart van de gebiedsvisie en ontwerpbestemmingsplan weergegeven als bouwvlakken. Daarnaast zijn er verschillen op te merken tussen de kaart uit de gebiedsvisie en ontwerpbestemmingsplan, bijvoorbeeld het ontbreken van de bouwvlak binnen de voorweide op het beeldkwaliteitplan. Op basis hiervan valt niet te beoordelen wat de gevolgen van de beoogde ingrepen zijn als er al onduidelijkheid is over wat de beoogde ingrepen zijn op basis van verschillende kaarten. Indien er sprake zou zijn van een nieuw gebouw op dezelfde locatie op hetzelfde bouwvlak, dan zou er voor het terrein weinig veranderen. Op het moment dat het gebouw groter wordt gemaakt dan het bestaande bouwvlak, dan is er wel sprake van wijzigingen aan het terrein. Opgemerkt dient te worden dat er ook sprake is van zeer bijzonder bouwhistorische waarden. Het TD-gebouw heeft bijvoorbeeld een bijzondere en in Nederland zeldzame constructie en materialisatie. De gevolgen van de voorgenomen aanpassingen voor de bestaande tuin- en park aanleg zijn door de planopsteller niet onderzocht.

Directe omgeving gebouwen

De voorliggende documenten faciliteren met name de gebouwen en de locaties waar deze mogelijk ingepast kunnen worden. Het gaat om een gebiedsvisie, maar gezien de vele ingrepen in de bestaande aanleg rondom de bebouwing ontbreekt hier een tuinhistorisch onderzoek op detailniveau dat aan deze documenten ten grondslag ligt. Uit een vergelijking van de actuele situatie met historische foto's blijkt dat in de actuele situatie inrichtingselementen zitten die bij het gebouw horen en een ensemblewerking hebben. Hier wordt in het ontwerpbestemmingsplan en de onderliggende documenten geen rekening mee gehouden. Dit terwijl te concluderen valt dat bij de

uitvoering van de voorgestelde plannen de inrichting en het gebruik wel degelijk invloed hebben op de beeldkwaliteit, sfeer en uitstraling en dus de tuinhistorische, cultuurhistorische en natuurwaarden van het beschermde complex Endegeest.

Uit het ontwerpbestemmingsplan en de onderliggende documenten blijkt dat er onvoldoende is nagedacht over de inrichting van het groen, de parkeeropgave, ontwerp en expertise, terwijl functieverruiming en bestemmingsverruiming van de gebouwen in het studiegebied essentieel wordt geacht en vele bouwkundige uitbreidingen en aanpassingen gefaciliteerd worden (gebiedsvisie, pg. 41). De effecten op de voorgestelde plannen worden niet inzichtelijk gemaakt en een effectenanalyse ontbreekt. Een effectenanalyse is van belang voor de toetsing van de ingrepen op de voorgestelde planlocatie en de aanwezige tuinhistorische, cultuurhistorische en natuurwaarden en de effecten daarop.

Verkeer en parkeren

Naast de mogelijke effecten van wijzigingen in de bebouwing, moet er ook rekening worden gehouden met het vraagstuk verkeer en parkeren. Echter omdat de toekomstige functies van de (nieuwe) bebouwing onduidelijk zijn, is het niet mogelijk om de voorgestelde oplossingen voor het verkeer en parkeren te beoordelen. In het ontwerpbestemmingsplan zijn de vlakken op de locatie van de Koolmeesschuur, naast het westelijk bouwvlak aan de oprijlaan, ten zuiden en oosten van het gezondheidscentrum, in de directe omgeving van de Blauwe Tram, ten zuiden van het WWA Meander en ten westen van het bewegingscentrum aangeduid als parkeerterrein. Volgens de gebiedsvisie (p. 51) moeten 'verschillende vormen van parkeren bijdragen aan het informele en landschappelijke karakter'. Hiervoor worden verschillende suggesties gedaan: '[p]arkeren kan plaatsvinden in gebouwde parkeervoorzieningen, collectieve (binnen-)terreinen en in de openbare ruimte. Door het toepassen van groen tussen en rond parkeerplaatsen ontstaat een informele, landschappelijk en ongedwongen sfeer.' Opmerkelijk is dat een aanzienlijk deel van deze beoogde parkeervlakken valt binnen de in de gebiedsvisie geformuleerde 'groene corridor' en 'versterking van het centraal groengebied/mogelijk nieuw Natuurnetwerk Nederland'. De kwaliteit van de waardevolle tuin- en parkaanleg op deze plekken is met de bestemming groen hiermee niet voldoende gewaarborgd.

Beplanting

Er is een grote hoeveelheid beplanting van o.a. bomen en heesters in het park aanwezig, maar naar deze beplanting is geen onderzoek of analyse gedaan. Het Algemeen Advies van de Monumentencommissie Oegstgeest ten aanzien van Landgoed Endegeest (verslag opgesteld dd. 22 maart 2021) spitst zich toe op 'het parklandschap met zijn vele indrukwekkende, vaak beeldbepalende bomen'. Vanuit de tuinhistorie is hier tot op heden nog geen duiding aangegeven. Uit de verkenning van de actuele situatie blijkt dat er meerdere (monumentale) bomen aanwezig zijn, die passen bij de beplanting van parkbossen op een buitenplaats. De verwachting is dat verschillende bomen uit de parkaanleg bij nader onderzoek te koppelen zijn aan de 19^e-eeuwse aanleg in landschapsstijl. Momenteel is ook onduidelijk hoe de (nog) aanwezige beplanting in het studiegebied zich verhoudt tot de parkaanleg, denk hierbij bijvoorbeeld aan de bomen in de voorweide ten noorden van het kasteel. Om de tuinhistorische waarde van de beplanting te bepalen is een uitgebreide opname van de actuele situatie nodig.

← Links: prentbriefkaart van het recreatiegebouw van ca. 1935.
Coll. Vereniging Oud Oegstgeest

Rechts: recente foto van het receptiegebouw.

Luchtfoto van het Huis Endegeest met diverse solitaire bomen in het gazon uit 1947.
Coll. NKS

Recente luchtfoto van het kasteel het gazon.
Cyclomedia

4.4 Conclusies

Op basis van deze tuinhistorische verkenning blijkt dat er bij de voorbereiding van het ontwerp bestemmingsplan onvoldoende naar de tuinhistorische en cultuurhistorische waarden van Endegeest is gekeken. Met name de laatste twee belangrijke vormende perioden voor het landgoed, Endegeest onder de familie Gevers (1800-1895) en als instelling voor de geestelijke gezondheidszorg, zijn onvoldoende onderzocht met betrekking tot terreininrichting. Nader onderzoek voor de beoogde planvorming is noodzakelijk om beter inzicht te verkrijgen in de ontwikkelingsgeschiedenis van de aanleg als geheel en van onderdelen in detail.

De tuinhistorische, cultuurhistorische en natuurwaarden van Endegeest worden in de onderbouwende documenten bij het ontwerpbestemmingsplan op hoofdlijnen erkend door de vele beschermingen die erop zitten. Echter het ontbreekt aan verdiepende onderzoeken en een implementatie van de, op basis van deze historische verkenning al aantoonbaar aanwezige, tuin- en cultuurhistorische waarden.

Bij een nadere bestudering van deze beschermingen blijkt dat de inschrijving van Endegeest in het Rijksmonumentenregister met betrekking tot de historische park- en tuinaanleg onvolledig is en actualisatie behoeft. Inmiddels is er sprake van een andere ruimtelijke situatie. Zo is de centrale zichtas op de voorweide ten noorden van het kasteel herschapen na de sloop van de gebouwen in 2015. Dat is de reden waarom een waardestelling een beperkte geldigheidsduur heeft. Hetzelfde geldt voor de provinciale bescherming als Landgoedbiotoop, die ten eerste inhoudelijke onjuistheden bevat en daarnaast ook op bovengenoemde punten actualisatie behoeft.

De gebiedsvisie waarop het ontwerpbestemmingsplan is gebaseerd bevat onvolledige, onjuiste en verouderde gegevens ten aanzien van de tuinhistorische waarden van het terrein. Omdat daarnaast geen inzicht wordt gegeven in de effecten van de gebruiksfase is de onderbouwing van het ontwerpbestemmingsplan door de Gemeente Oegstgeest niet deugdelijk.

Het ontwerpbestemmingsplan is uitgewerkt op basis van een beeldkwaliteitsplan dat vooral de beoogde bebouwing en kavels faciliteert, maar in het geheel niet ingaat op de terreininrichting rondom deze gebouwen. Uit een bestudering van de stukken blijkt dat de voorgenomen ontwikkelingen een schadelijke invloed zullen hebben op de monumentale waarde van de aanwezige historische tuin- en parkaanleg. De tuinhistorische verwachting voor het studiegebied is dermate hoog dat op basis van deze planvorming het nodig is om een echte toekomstvisie op de park en tuinaanleg te creëren. Dit ontbreekt in de stukken die behoren bij het huidige ontwerpbestemmingsplan.

Ook ontbreekt een effectenanalyse ten aanzien van de tuin- en parkaanleg van Endegeest. Wij sluiten ons aan bij het advies van de Monumentencommissie Oegstgeest (verslag dd. 22 maart 2021) om een Kwaliteitsteam met de aanwezigheid van een landschapsarchitect in te stellen. Ten grondslag hiervan moet een tuinhistorisch onderzoek en effectenanalyse liggen.

De eindconclusie is dat het ontbreken van tuinhistorisch en landschappelijk onderzoek en een effectenanalyse leidt tot een ondeugdelijke grondslag voor het ontwerp-bestemmingsplan.

5 Literatuur en noten

Literatuur

- A.M. Backer, E. Blok & C. Oldenburger-Ebbers, *De Natuur bezworen; een inleiding in de geschiedenis van de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur van de middeleeuwen tot het jaar 2005*, Rotterdam 1998.
- J. Craandijk, *Wandelingen door Nederland met pen en potlood, deel 6*, Haarlem 1882.
- J. Dröge, *Kasteel Endegeest. Een geschiedenis van het huis, de tuin en de bewoners*, Utrecht 1993.
- R. van Immerseel, 'Het baanbrekende experiment van gesticht Meerenberg', in *Tuinjournaal*, jrg. 37, nr. 2 (2020), 16-18.
- A.A. Labordus, *Beeldengids Gemeente Oegstgeest*, Oegstgeest 2009.
- H. Rijken, *De Leidse Lustwarande; Geschiedenis van de tuinkunst op kastelen en buitenplaatsen rond Leiden, 1600-1800*, Leiden 2005.
- J. Vijselaar (red.), *Gesticht in de duinen; de geschiedenis van de provinciale psychiatrische ziekenhuizen van Noord-Holland van 1849 tot 1994*, Hilversum 1997.
- L. Vos, *Kastelen Herbestemd; Kastelen en buitenplaatsen als instelling voor geestelijke gezondheidszorg*, Masterscriptie Universiteit Utrecht, Alphen aan den Rijn/Wijk bij Duurstede, 2010.

Noten

1. Dröge 1993: 13-15.
2. Dröge 1993: 15.
3. Dröge 1993: 16-17. Maerten van Schouwen verbleef er toen met zijn vrouw, drie kinderen en een viertal dienstbodes.
4. Zoals vertaald en geciteerd in Rijken 2005: 194, originele Franse citaat uit Jean Galard, *Descartes et les Pays-Bas*, Amsterdam 1986, p. 13, geciteerd in Rijken 2005: 201.
5. Dröge 1993: 28-29.
6. Dröge 1993: 19.
7. Deze kaart wordt in de publicatie van Dröge 1993 en Rijken 2005 gedateerd uit 1669, echter blijkt uit het tekstkader onderaan de pagina dat het om het jaar 1679 gaat (blijkt ook uit de aanhef 'Door ordre vanden Hoogh. Ed. Heere Ionkhr. Jacob van Rijt').
8. Backer, Blok en Oldenburger-Ebbers 1998: 21-24.
9. Advertentie 8 februari 1691, *Oprechte Haerlemsche Courant*.
10. Backer, Blok en Oldenburger-Ebbers 1998: 24-26.
11. Rijken 2005: 199.
12. Dröge 1993: 19.
13. Dröge 1993: 20.
14. Dröge 1993: 22.
15. Ibid.
16. Rijken (2005) noemt in een voetnoot dat enkele detailontwerpen voor de verdere modernisering van het park aanwezig zijn in het archief van Erfgoed Leiden, waaronder de beplanting op de overplaats met de theekoepel en de verlegging van de weg naar de boerderij uit 1841 en brug in het park naar de moestuinen uit 1845, PV nr. 82004-1, 2, 3.
17. Backer, Blok en Oldenburger-Ebbers 1998: 34-37.
18. Rijken 2005.
19. Craandijk 1882: 236-239.
20. Dröge 1993: 27.
21. Van Immerseel 2020: 16-18.
22. Van Immerseel 2020: 17.
23. O.a. *Oprechte Haerlemsche Courant*, 16-5-1895; Vos 2010: 34.
24. Droge 1993: 51.
25. <https://historischeverenigingoegstgeest.nl/collecties/publicaties/voorheen-voorgeest>
26. Ontwerp 'Aanleg van bevoeiingsvelden ten behoeve van de gestichten 'Voorgeest' en 'Endegeest' te Oegstgeest, Gemeente Leiden, dienst 1911 (bestek nr. 16). Coll. Erfgoed Leiden, nr. 001001510.
27. Vos 2010: 35.
28. Dröge 1993: 9.